

Received 10.07.2021	Research Article	JOTS
Accepted 17.07.2021		5/2
Published 24.07.2021		2021: 253-295

Cüveynî'nin Târîh-i Cihân-Güşâ Adlı Yazmasına Eklenen Sözlük

A Wordlist Added to the Manuscript of Tarîkh-i Jahân-gushâ by Ata-Malik Juvayni

Youssef AZEMOUN*

Arizona/USA

E-mail: yusufguzin@gmail.com

Tarîkh-i Jahân-gushâ by Ata-Malik Juvayni was written in the thirteenth century. A critical edition of this book was published at the beginning of the twentieth century in Europe. The same book was published recently in Tehran. This text is in Persian, but contains many Turkic and Mongolian words. The study of these words has recently become a linguistic issue in Iran. A number of people have studied the Turkish words in this text in an idiosyncratic folk etymological manner. This article deals with a brief critical review of these studies. Also treated here are some linguistic aspects of the Turkish words in the text and there is a translation of an extract from the book about the old Uygurs and an old inscription on a rock. A new manuscript of *Tarîkh-i Jahân-gushâ* from the Iranian National Parliament Library is then introduced. It is different from previous manuscripts in having as a supplement a glossary of Turkish and Mongolian words in the manuscript. The words in this glossary are copied, transcribed and their definitions translated from Persian into Turkish.

Key Words: Tarikh-i Jahân-gushâ, Turkish, Persian, Mongolian, manuscript.

* ORCID ID: 0000-0001-5207-9046.

Giriş

Alâüddîn Atâ Melik Cüveynî (1226-1283) önemli bir İslâm hukûku bilgini ve tarihçidir. Devlet yönetiminde de valilik gibi önemli görevler almıştır. Hülagu'nün Abbasîler ve İsmailîlerle savaşında onunla beraberdi. Elemût fethi sırasında İsmailîlerin kütüphanesinin yağmalanmasını engellemiştir. Sonra Bağdat ve Güney Beyennehren valisi olmuştur. Yaşadığı yerlerden topladığı bilgileri değerlendirerek 'Dünyayı Fethedenin Tarihi' anlamına gelen üç ciltlik *Tarih-i Cihan-güşâ* kitabını yazmıştır. Bu kitapta Moğollar ve İlhanlıların, Harzemşahlıların ve İsmailîlerin tarihleri anlatılıyor. Cüveyni, fıkıh, kelâm ve hadîs gibi konularda birçok kitap yazmışsa da *Tarih-i Cihan-güşâ* adlı eseriyle ün kazanmıştır. Cüveynî'nin Farsça yazdığı bu eserini Mirza Muhammed Kazvînî bazı nüshaları karşılaştırarak 1912, 1916 ve 1931 yıllarında üç cilt hâlinde yayımlamıştır. Kazvînî, Cüveynî ve eseri hakkında uzun ve ayrıntılı mukaddime de yazmıştır. *Tarih-i Cihan-güşâ* en son 1387'de [1968] Tahran'da Sâzemân-e Çâp ve Enteşârât tarafından basılmıştır. Bu kitap Mürsel Öztürk'ün çevirisiyle Kültür Bakanlığı tarafından önce 1988'de üç cilt hâlinde sonra da 1998'de tek cilt hâlinde yayımlanmıştır.

Son zamanlarda, İran'da Farsça edebî eserlerde, özellikle de *Tarih-i Cihan-güşâ*'da bulunan Türkçe ve Moğolca sözler üzerinde makale ve kitaplar yayımlanıyor. Bu yayınlarda daha çok Türkçe sözlerin anlamı ve etimolojisi üzerinde duruluyor. Türkçe sözler incelenirken daha çok Azerbaycan Türkçesi açısından değerlendiriliyor. Meselâ, yakın zamanda İran'da basılan *Tahlîl-e Sâhtârî ve Ma'ânî-ye Berhî A'lâm-e Torkî-ye Târîh-e Cahân-guşâ-ye Cuveynî* [Cüveynî'nin Târîh-ı Cihân-güşâ adlı eserindeki Türkçe Kelimelerin Yapısal ve Semantik Analizi] adlı makalede Cüveynî'de geçen bazı Türkçe sözler açıklanmıştır. Bu yazıda Farsçada Sebok Tekin olarak bilinen Gazneli Sultan Mahmut'un adının aslının *su bay tegin* ya da *tekin* olduğu iddia ediliyor. Halbuki bu ad aslında *Sepük Tigin*'dir. *Sepük* de Eski Türkçede 'düzenli, tertipli, mücehhez, hazırlıklı' demektir. Ya da *ötkin* sözünün anlamının 'tesir edici' olduğu açıklanıyor ve *od kimin*'den türemiş olabileceği söyleniyor. Bir kuşla ilgili olan *alaca* sözü *alıcı* ile ilişkilendiriliyor ve 'yırtıcı kuş' anlamına geldiği açıklanıyor. 'Güzel' anlamına gelen *gökce* de yeşil renkle ilişkilendiriliyor. Bu, İran'da yaygın bir

eğilimdir. İran'da basılan *Senglah* Çağatayca sözlüğündeki sözlerin çoğu da Azerbaycan Türkçesine göre okunmuştur.

Türkiye'de de Cüveynî'de geçen Türk dili ve kültürüyle ilgili unsurlar Ercilasun'un Türk Dili dergisinde basılan *Atâ Melik Cüveynî Neler Gördü, Neler Duydu?* adlı makalesinde irdelenmiştir (2020: 4-9). Ercilasun, bu makalede Uygurların türeyiş efsanesini açıklayan bölüm üzerinde durmuş ve bu efsaneyi çok yönlü olarak incelemiştir. Ayrıca, metinde anlatılan yazıtın üzerinde de durmuştur. Ercilasun'un makalesini okumadan önce ben *Tarih-i Cihan-güşâ*'nın Türkçe çevirisi elimde olmadığı için Farsçasından okumuştum ve Ercilasun'un değerlendirdiği konular benim de dikkatimi çekmişti ve not almıştım. Tekrarlanmasının yararlı olabileceğini düşünerek ilgimi çektiği için Farsçadan çevirdiğim bölümleri makalemde açıklayacağım. Farsça Cüveynî tarihini okurken Eski Türklerle ilgili çok değerli bilgiler olduğunu fark ettim. Tarihin Farsça metninde istinsah hataları olduğunu ve Türkçe kelimeler düzeltilirken de hatalar yapılmış olduğunu gördüm. O yüzden bazı yerler yanlış anlaşılabilir ya da anlaşılabilir. 148. sayfada, *Uygurların Kendi Dilinden Uygur Şehirleri ve İdi Kut'un Nesebi Üzerine* başlığı altında yazılan bölümü okurken de cümle düşüklükleri olduğunu fark ettim ve metni Türkçeye şöyle çevirdim:

Onlarla ilgili durum kayda geçirildiğinde onların kitaplarında yazılan düşünce ve dinî inançları hakkında kısaca bilgi, şaşırtmak için değil, onaylamak için yazıldı. Uygurların benimsediği düşünceye göre onların ortaya çıkışları Orkun¹ nehrinin kıyısında olmuştur. Orkun'un kaynağı Karakorum denen dağdandır. Burada Kaan zamanında bina edilen şehrin adına da Karakorum derler. Bu dağdan otuz nehir su alır. Her nehrin kıyısında ayrı bir kavim yaşardı. Orkun'da da Uygurlar iki topluluktu. Bunların toplulukları çoğalınca başka kavimlerin de onayı ile kendi aralarından bir emîr tayin ettiler ve ona itaat ettiler. Beş yüz yıl boyunca (s. 149) böyle yaşadılar ta ki Buku Han'ın dönemi gelip çattı. Halk arasında Buku Han'ın Efrasiyab olduğu yaygındı.² ve bir kuyu yıkıntısı var ve büyük bir kaya (var) dağda, Karakorum'un kenarında, Bîjen Kuyusu olduğu söyleniyor.³ Bu nehrin kıyısında, onun adı da Ordu Balığıdır ve şimdi ona Mavu Balığı derler. (Padişah) dergâhının yıkıntısının dışında, kalenin hizasında üzerine satırlar kazılmış taşlar atılmıştı. Biz bunlara baktık. Kaan'ın devletinin zamanında bu kayaların altını açtılar, bir kuyu buldular ve kuyuda üzerine yazı

¹ Dipnotta *Orgun* yazılmıştır.

² Burada düşüklük olmuş, zira konu değişiyor.

³ Burada düşüklük olmuş.

kazılmış büyük bir kaya buldular. Yazının çözülmesi için buyruk verildi. Kimse onu okuyamadı. Hitay'dan⁴ denen bir kavmi getirdiler. O cemaatin yazısıymış.

Şimdi de Balasagun şehrinin adının nasıl *Ġuz Balıĝ* (Oĝuz şehri) olduğunu anlatan bölümün çevirisini veriyorum:

Buku Han rüyasında beyaz giysili ve beyaz bastonlu yaşlı bir adam gördü. Bu adam elindeki çamfıstığı şeklinde olan yeşil taşı ona verdi ve “Eğer bu taşı koruyabilirsen dünyanın dört bir yanı senin buyruğunu temsil eden bayrağın gölgesi altında olur” dedi. Veziri de buna benzer rüya görmüş. Sabahleyin ordularıyla yola koyuldular. Türkistan hudutlarına vardıklarında bol yeşillikli ve sulu kırsal bir alan gördüler. Huzur veren bu yere yerleştiler. (Buku Han) burada Balasagun şehrini bina etti. Şimdi ona *Ġuz Balıĝ* diyorlar. On iki yıl içinde (o civardaki) bütün bölgeleri fethettiler ve isyan edecek kimse bırakmadılar. Sonra insan görünüşlü hayvanların yaşadığı bir yeri gördüler. Oranın ötesinde iskân edilen bir yer görmedikleri için döndüler.

Bu makalenin amacı İran'da Türkçe ile ilgili yazıların değerlendirilmesi değil, Cüveynî tarihindeki bazı ilginç sözleri gözden geçirmek ve onlar hakkında notlar düşmek hem de Cüveynî'nin *Târîh-i Cihân-güşâ* adlı eserinin eski bir elyazmasına eklenen bir sözlüğü tanıtmaktır. Bu yazma eser İran'ın Meclis-e Şûrâ-ye Mellî kütüphanesinde, *Kitab-e Tarîh-e Cihân-güşâ-ye Cüveynî bâ Ferheng-e Lugât* adıyla ve hüviyeti, “Müellif: Ata Melik Cüveynî, Kutu numarası 9311” şeklinde kayda geçirilmiştir. Tarih kitabının son sayfasında sözlüğün birinci sayfasıyla birlikte basılmış. Cüveynî tarihinin yazma nüshasının son sayfasında eserin Muhammed bin Hüseyin tarafından Hicrî kamerî 1317'de tamamlanmış olduğu yazılmıştır. 1365'te de Cafer Sultan el-Karânî'nin kütüphanesinin mührü basılmış, daha sonraki sayfada da aynı şahsın hattıyla yazmanın sözlük bölümünün başlangıcı yerleştirilmiştir. Bu makale daha çok bu sözlük üzerinde odaklanacaktır, ancak daha önce Cüveynî tarihindeki ilginç görünen bazı Türkçe sözlerin tanıtımı yapılacaktır. Zaten sözlük bölümünde çok sayıda Türkçe sözlerin açıklanması var.

Üç ciltlik *Târîh-i Cihân-güşâ*'nın Farça metnini gözden geçirdim. Çok sayıda Türkçe ve Moğolca sözler var. Bunların çoğu *yarlıĝ*, *al tamĝa* gibi bilinen sözler. Bunlardan ilginç bulduğum ve açıklanması gereken bazı sözler üzerinde durmak istedim. Meselâ bugün *Çimen-i Sultâniye* denen yerin adı Moğolcada *koñur öleñ*

⁴ Dipnotta bir nüshada beyaz, üç nüshada da Kamaan قامان . Kamân, *kam* ‘şaman filozofu ve müneccimi’ sözüünün çoğuludur. Aşağıdaki sözlükte قام maddesinde açıklama var: *kāmān*, *kām*'ın çoğulu. Burada bilginler topluluğundan söz edilmiş olabilir.

imiş; Türkmencede *koñur* ‘kahve rengi’, *öleñ* ‘çayırli, çimenli yer demek. Mağtımğuli’da şöyle bir beyit var: *ïller bâr diñli diñli // Sowuk suwli ter öleñli*. Türkmen halk edebiyatında, düğünde kız tarafından bir kadının söylediği *yâr yâr* nakaratlı bir türküye de *öleñ* denir (Azmun, 2020: 666). Geçmiş olayların kaydedildiği tomara *ötük* denmesi ilginç.

Metinde Güyük Han’ın zevcesinin adı *Kaymış* olarak geçiyor ve aslında Oğul Kaymış olduğu hakkında not düşürülmüştür. Bu adın sahibi oğlan beklenirken doğmuş olmalı. Oğlan beklenirken doğan kızlara bugün Türkmenlerde de Oğul ile başlayan ad veriliyor: *Oğulcan, Oğulgül, Oğulbibi, Oğulgerek* gibi. Türkmenlerde ayrıca *Dursun* da kız adıdır. Farsçada bu ad ‘kız yeter artık’ anlamında *Duhterbes*’tir. Kızlara *oğul* adı verilmesi bir Oğuz geleneği olmalı. Sevinç adı Sevinç Han örneğinde erkek adı. Bu ad Türkmenlerde *Söyünç* şeklinde var. *Sunkar Aşkar* adındaki birinci söz ‘şahin, doğan’ demek; *aşkar* da Arapçada ‘kızıl saçlı adam’ ve ‘sarıya çalan kırmızı renk’ demek. İran ve Türkmenistan sınırındaki Etrek nehrinin adı da aynı anlamda. Bu, nehrin su altındaki toprağının rengiyle ilgili. O yüzden bu nehre *Kızıl Etrek* de denir. Bunu bazıları bolşevistik bir ad olarak algılıyorlar.

Şütür katar kerdin ‘deveyi katarlamak, sıralamak’ anlamına gelir. İngilizcede sıralanmış deveye *train of camels* deniyor. Bunun bire bire anlamı ‘deve treni’. O yüzden Farsçada trene *kaṭār* deniyor ve *ğatār* şeklinde telaffuz ediliyor. *Feraye* türküsünde *Türkmen kızı katarlamış mayayı* deniyor. Buradaki *maya*, buğranın dişisi, sarışın devedir, gelini, bazen de mevtayı taşır. Bu devenin kutsal bir hayvan olarak kabul edilmesiyle ilgilidir. O yüzden deve yününden yorgan yapılır, ama tepelendiği için döşek yapılmaz.

Bu metinde *Tacik* sözü *Tâzik* şeklinde yazılır. Eski Türkçede bu söz *Tezik*’tir. Farsçada Türkçe kelimelerdeki açık /e/ sesi elif ile yazılır. O yüzden tezik de *tâzik* olmuştur, tıpkı Türkçe *külek* > *kûlâk*, *Türkmen* > *Türkmân*, Moğolca *kekül*’ün de *kâküil* oluşu gibi. ‘Saldırgan’ anlamına gelen *tâzî* hem tazıyı anlatır hem de Arapları.

‘*Avret* > avrat sözünün Farsçadan Türkçeye geçtiğini biliyordum ama Farsçada ne zaman kullanılmaya başlandığını bilmiyordum. *Tarih-i Cihan-güşâ*’da ‘*avret*’ sözü ‘kadın’ anlamında kullanılıyor. Halbuki Arapçadaki anlamı ‘çiplaklık’tır. Bu eser XIII. yüzyılda yazılmıştır. O yüzden bu kavramın XII-XIII.

yüzyıllarda yaygınlaştığını düşünebiliriz. ‘Avret sözünü 1298’de yazılan *Yusuf ve Zuleyhâ* mesnevisinde *er ü ‘avret* var. Bu söz bugün Türkçede *avrat* olmuştur ve Türkçe *uragut*’tan türeyen *arvat* ile karışmıştır. XIII. yüzyıl Kazvinli şair ve yazar Ubeyd-i Zâkânî’de ve Hutsma da *arvat* kelimesi *ayın* ile değil *elif* ile آروات şeklinde yazılıyor. Bugün Türkmencede ve Azerbaycan Türkçesinde *arvat/arvad* sözü kullanılıyor.

Cüveynî’de *merdîne* ‘erkek’ cinsi, ‘*avretîne* de ‘kadın cinsi’ demek. ‘Boynuzdaş’ anlamında gelen *hem-şâh* bu metinde ‘baldız’ anlamında kullanılıyor ve birebir anlamı ‘boynuzdaş’ olan *hem-sâh*, Türkçe *boynuzlu*’nun mecazî anlamını akla getiriyor. Farsça *hem* ön ekinin Türkçe karşılığı {+dAş} ekidir. Farsçada *şikem* ‘karın’ demek ve ‘karındaş’ anlamına gelen *hem-şikem* ‘ikiz’ demektir. Buna göre *karındaş* > *kardaş* > *kardeş* sözünün en eski anlamı ‘ikiz’ olabilir. Zira Eski Türkçede *kardeş* için *toğmiş*, Türkmencede de *doğan* sözü kullanılıyor. Türkmencede *ğarındaş* da ‘akraba’ anlamına geliyor.

Mengüberti’nin adı منكبرتى şeklinde yazılmış. Belki bu ad aslında منكبرتى şeklinde yazılmış, fakat <t> harfinin iki noktası üst üst gelip bir nokta gibi görünmüş olabilir. Böyle durumlar elyazma metinlerde olağandır. Son zamanlara kadar bu ad Farsçada *Monkebernî* şeklinde okunuyordu. Bu ad ‘Tanrı verdi’ anlamına gelir. Bu hükümdarın Farsçadaki diğer adı da Celâleddîn Hüdâdâd (Allah verdi)’dir. *Taırıberdi*, *Allberdi* ve *Hudayberdi* bugün Türkmenlerin yaygın olarak kullandığı adlardır. Türkmenistan’da da bu söz *Meñburnı* şeklinde okunuyor ve Celaleddin Harezmsâh’ın burnunda ben olduğu için böyle dendiğine inanılıyor. Metinde Harezmi için de “Bu nahiyenin halkı ona Cürcâniye’der ve yerli halk ona Ürgenc derler” deniyor. Bu şehrin asıl adı *Gürgân*’dır ve İran’da, Türkmen Sahra’da Gürgen nehrinin kıyısında yerleşen eski bir şehirdir. Araplar buna *Cürcân* derler. Benzer bir adla bugün Türkmenistan’ın kuzey sınırında yerleşen şehre de *Gürgân Gird* denmiş. *Gird* ‘yuvarlak’ demek ve eski şehirler yuvarlak kale içinde yerleştiği için bu söz Farsçada ‘şehir’ anlamına geliyor. Bugün İran’da Sûsengird şehri var. Arapçada /g/ sesi /c/ olduğu için *gird*, *cird* olmuş. Kuzeydeki şehrin adı da önce *Gürgâncird*, sonra da kısalarak *Gürgânc* olmuş, daha sonra da bu ad Türkmencede *Ürgenç* olmuştur.

Aykaç, Eski Türkçede ‘dedikoducu’ anlamına gelir. Metinde yanlış olarak اويقاق *uykaç* şeklinde yazılmıştır: *Mâ uykaç-ı yalavacîm, mâ râ be-çe günâh girifteîd?*

“Biz peygamberin/önderimizin dedikoducusuyuz, günahımız ne ki bizi burada tutuyorsunuz?”. Aynı yerde şöyle bir satır var: *Dehân güşâde şakâyık çü merdüm-i uykağ* “Şakayık çiçeği dedikoducu insanlar gibi ağzını açmış”. Bu metinde koruyucuya da *turkağ* deniyor. Bu ad ‘beklemek’ anlamına gelen *tur-* fiilinden {-kAk} ekiyle yapılmıştır ve ‘sürekli duran, bekleyen’ anlamına gelir. Daha sonra {-Ak} şekline dönüşen ekle yapılan kavramlarda da bir süreklilik ifadesi vardır: *kaçak* ‘sürekli kaçan’, *korkak* ‘hep korkan’, *ürkek* ‘hep ürken’ gibi. Türkmencede de sürekli altını kirleten çocuğa *sıçak* derler. Metinde geçen *çok zeden* ‘saygı göstererek diz çökmek’ anlamına gelir. Bu birleşik fiildeki *zeden* Türkçe *ur-* yardımcı fiilinin bire bir çevirisidir: *gep zeden* > *gep ur-* > *gepir-* ‘konuşmak’, *cîğ zeden* > *çık ur-* > *çığır-* örneklerinde olduğu gibi.

Cüveynî’nin *Târîh-i Cihân-güşâ* adlı eserinde çok sayıda Türkçe sözler var. Hepsini incelemek elbette büyük bir iş. Basılan kitaplar pek güvenilir değil. Bu kitaplar birkaç yazma nüshanın karşılaştırılmasıyla hazırlanmış, ama yeterli değil. Birkaç yazma üzerinde tarihçilerle birlikte çalışılırsa çok yararlı sonuç elde edilebileceğini düşünüyorum.

Şimdi yukarıda belirtilen *Târîh-i Cihân-güşâ* yazma metnine ilâve edilen ve metinde geçen “Çağatayca” sözlerin anlamları Farsça açıklanan anlamlarının transkripsiyonunu ve Türkçeye çevirisini aşağıda veriyorum. Bu sözlükte Türkçe kavramlardan çok şahıs atları ve yer adları var. Bazı sözlerde belli harflerin hareketleri açıklanmıştır. Bunlar sözlerin doğru okunmasını kolaylaştırıyor. Telaffuzu konusunda kuşkulu olduğum sözlerin yanında bir soru işareti koydum. Bazı sözlerin anlam açıklanmasında hatalar var, onları da not düşerek açıkladım.

Sözlüğün çeviri ve transkripsiyonuna başlamadan Farsça metinlerin okunuş türleri hakkında bir kısa bir açıklama yapmak istiyorum:

Bugün, İran Farsçası (Fars.), Tacikçe (Tac.) ve Türkiyede Avrupa transkripsiyonuna bakılarak Darî, hattâ Dârî olarak bilinen Afganistan Farsçası ya da açık /e/ ile Dârî şeklinde telaffuz edilen Derî (Der.) ve Osmanlıca Farsçası (Osm. = Osmanlı Türkçesi) olmak üzere dört çeşit Farsça vardır. Bunlar temelde bir ise de başka farklılıklar yanında fonetik bakımından da farklılık gösterebilirler. Bu fonetik olay genellikle belli seslerin telaffuzunda aşağıdaki gibi ortaya çıkar:

1. Tac. ve Der.'de /u/ ~ Fars.'da bazen /o/, Osm.'da ise genellikle /ü/ olur. Meselâ Tac. ve Der.'de *bulbul* > Fars. *bolbol*, Osm. (Türkçe) *bülbül*. Tac. ve Der. *Guftâ* de Fars.'da *gofte* şeklinde telaffuz edilir, Osm.'da da *güfte* olur. İki (2) sayısının karşılığı olan Osm.'daki *dü*, Tac. ve Der.'de *du*, Fars.'da da *do* şeklinde söylenir. *Türk* kelimesi Tac. ve Der.'de *Turk* iken İran Farsçasında *Tork* olmuştur. Tacikçede, Özbekçede olduğu gibi uzun /ā/ uzun /ō/ sesine yakın bir sesle telaffuz ediliyor.

2. Tac., Der. ve Osm.'da /i/ sesi Fars.'da /e/ oluyor: *dil* > *del* 'gönül', *gil* ya da *kil* > *gel* 'çamur' gibi; Der., Tac. ve Osm.'da Farsça datif eki olan *bi-* Farsçada *be-* şeklinde telaffuz edilir: *bi-mân* > *be-mân* 'bana' örneğinde olduğu gibi. Tac., Der. ve Osm.'daki *bismillâh* Fars.'da *besmellâh* oluyor. Tac. ve Der.'de uzun kapalı /ê/ telaffuz edilen ses, Farsçada /î/ oluyor, Osm.'da *kâh* /î/ da /ê/ ya da /ey/ oluyor: Türkçe {+sız} ekinin karşılığı olan Fars. *bî+* eki Tac. ve Der.'de *bê+*, Osm.'da da yukarıda belirtildiği gibi *bê+* ya da *bey+* oluyor. Meselâ Farsça *bîkâr* 'işsiz' Tac. ve Der.'de *bêkâr* oluyor. Bu söz Azerbaycan Türkçesinde *bekâr* oluyor ve birçok yerde yanlış anlaşılıyor. Farsça *bînâmâz* Tac. ve Der.'de *bênâmaz*, Osm.'da *beynamâz* oluyor. Farsça *şîr* 'arслан' Tac. ve Der.'de *şêr* şeklinde telaffuz ediliyor. Bu kelime Azerbaycan Türkçesinde de *şer* olmuştur: *Burda bir şer darda galıp bağıırır* (Haydar Baba).

3. Tac., Der. ve Osm. /ķ-/ > Fars. /ğ-/: Osm. *ķand* (< Ar.) Tac. ve Der.'de *ķând*, Fars.'da *ğând*; Osm. *ķutb* (<Ar.) 'kutup' Tac. ve Der.'de *ķutb*, Fars.'da *ğotb* vb. gibi. Osm. *ķ+a*, Tac. ve Der. *ķ+ä*, Fars. *ğ+ä*: Osm. *ķatre* (<Ar.) > Tac. ve Der. *ķätrâ* > Fars. *ğätrâ/ğätre* gibi. Osm. *ķ+â* > Tac. ve Der. *ķ+â* > Fars. *ğâ*: Osm. (<Ar.) *ķätîl* > Tac. ve Der.'de *ķätîl* > Fars.'da *ğätel*; Osm. (< Ar.) *ķâbil* > Tac. ve Der.'de *ķâbil* > Fars. *ğâbel* vb. gibi. Benzeri durumlar /ğ/ sesi için de geçerlidir. Ancak bu ses Farsçada değişmez. Yani Osm. *ğ+a*, Tac., Der. ve Fars.'da *ğ+ä* oluyor: *ğarîb* > *ğärîb*, *ğam* > *ğäm* gibi. Eğer /a/ sesi uzun ise Osm., Tac., Der. Farsça aynı oluyor, bu sıralamaya göre örnekleri şöyle gösterebiliriz: *ğâlib*, *ğâlib*, *ğâlib* ve *ğâleb*. Son örnekte Farsçada /i/ sesi /e/ olmuştur.

4. Osmanlıcada *ğayn* <ğ> ve *ķâf* <ķ> harflerinde olduğu gibi, *sâd* <ş>, *đat* <đ>, *tâ* <ţ>, *zâ* <z>, *hâ* <ħ> ve *hı* <ħ> harfleriyle karşılaşan harflerden sonra gelen ünlüler genellikle kalındır. Halbuki Tac., Der. ve Farsçada adı geçen seslerden sonra gelen ünlüler eğer *vâv* ya da *elif* ile karşılaşmıyorsa hep incedir: *Sabr* > *säbr*, *zarar* > *zärär*, *taraf* > *täräf*, *zarf* > *zärf*, *hammâl* > *hämâmâl*, *ħar* 'eşek' > *ħär* gibi. Kalın

/k/ sesinden sonra gelen ünlünün Tac., Der. ve Fars.'da incelenmesi kuralı Türkçe kelimeler için de geçerlidir: Türkçe *ķara* Tac.ve Der.'de *ķārā*, Farsçada *ġārā*. Eski yazıda yazılmış kelimeler için /a/, /u/, /i/ ünlülerinin karşılığı olan *elif*, *vâv* ve *yâ* harfleri varsa bu ünlüler uzun okunur: Türkçe *ķara süren* Farsçada قره سوران yazılıyor ve *ġārā sūrān* okunuyor. Eski metinlerde بايقرا şeklinde yazılan Bay *Ķara* sözünü bugün Farsçada bazıları *Bāyāġrā* şeklinde okurlar. قراختای *Ķara Ĥıtay* da *Ġārāĥtāy* okunuyor.

Türkolojide Farsça sözlerin transkripsiyonu Osmanlıcada Farsça okunuşuna göre yapılır. Osmanlıcanın Farsçasında Farsçada hiç olmayan /ö/, /ü/ ve /ı/ sesleri vardır. Kısacası, Farsçanın transkripsiyonu sözlerin Osmanlı telaffuzuna göre yapılır. Türkçede {+dAn} eki ile {+dA} eki Farsçada *ez* ve *der* ayrı yazılır ve arkasından gelen kelimeyle bitiştirilmez, datif halinin Farsça karşılığı *be* bazen به şeklinde ayrı yazılır من به gibi, bazen de arkasından gelen kelimeye bitişir بمن gibi. O yüzden ismin bu hâli *be-men* ya da *bi-men* şeklinde transkribe edilir. Ayrıca 'ile' anlamına gelen با *bâ* da ayrı yazılır.

Son zamanlarda Türkiye'de yaygınlaşan Avrupalıların Farsça ve Arapça için kullandıkları transkripsiyon sisteminde Farsça açık /ä/ ve Arapçada *fetha* ile gösterilen açık /e/ ya da kısa /a/ ses hep /a/ ile gösteriliyor. Meselâ, Farsça 'Ben geldim' anlamına gelen *mān āmādām* söz konusu yeni transkripsiyon sisteminde *man āmadam* oluyor. Arapça *āl-ĥamdu* da *al-ĥamdu* şeklinde yazılıyor. Osmanlı/Türkçe transkripsiyonunda da bu söz *el-ĥamdü* oluyor.

KARE dergisinin 9. sayısında Turgut Koçoġlu ve Abdulkhalil Ahmadoughli tarafından yazılan *Cüveynî'nin Târîh-i Cihân-güşâsı'ndaki Bazı Türkçe-Moġolca Kelimeleri Açıklayan Bir Lügatçe* adlı makalesi çıkmıştır. Makalenin İngilizce özetinde Cüveynî tarihinin üç ciltte 1952-1960 yılları arasında yazıldığı belirtiliyor. Lügatçenin kendine özgü transkripsiyonu Osmanlıca Farsçasına göre yapılmıştır. Ancak yukarıda belirtilen ayrı yazılması gereken sözler arkalarından gelen sözlere bitiştirilmiş ve anlamsız sözler ortaya çıkmıştır. Meselâ *bāliš* tanımı yapılırken ... 'ibāret *ezpan şad mişkāl est* ... ibaresi Farsça değil. Farsçası şöyle olmalıydı: 'ibāret *ez pānşda mişkāl est*. Farsçada *ezpān* yok.

Yazarın transkripsiyon sistemine benzetmeye çalışarak veriyorum:

Ķün derin kitāb-ı müstetāb ki mevsūm est betārîĥ-i Cihān-güşā-yı 'Aṭā Melik Cüveynî ba'z-ı elfāz-ı Türki-yi Ķaġatāyî derṭayy-ı 'ibārāt-ı mūnderic ve dānisten-i berĥî ezķavā'id-i ān ĥālî ezmenfa'at nehvāhed būd. Betahrîr-i in muĥtaşar perdāĥt. (s.95).

Bu aslında bir cümledir ve geleneksel Türkoloji transkripsiyonuyla yazılırsa şöyle yazmak gerekir:

Çün der îñ kitâb-ı müstetâb ki mevsûm bi-Târîh-i Cihân-güşâ-yi ʿAtâ Melik-i Cüveynî baʿzî elfâz-ı Türki-yi Çağataʾî der ʿıyay-i ʿibârât-ı münderic ve dânisten-i berhî ez kavâʿid-i ân hâlî ez menfaʿat nehvâhed bûd, bi-tahrîr-i îñ muhtaşar perdâht.

Yukarıdaki yanlış okunan metnin anlamı da yanlış olur elbette. Ben metnin tamamını gözden geçirecek değilim. Yalnız kelimelerin açıklanmasında da yanlış okumalar var. *Bema'nâ* ile başlayan cümleler doğru değil. Farsçada *bi-ma'nî-yi... est* 'anlamına gelir' demek. *Şehrî'st* 'şehrî est' demek. *Etrek: Şehr ist* yazılmaz. Bu Farsça değildir. Transkripsiyon yapılmasaydı sadece çevirisi yapılsaydı daha iyi olurdu belki. Tanımlanan kelimelerin okunmalarında hatalar var. *Errân çü perrân* demek 'perrân vezninde' demek. Bu da *Arrân* olmaz *Errân* olur. *Ferheng-e Fârsî*'nin A'lâm bölümünde de böyle okunuyor. *Ortakı* da *ortakî* olmalıydı. Sondaki ünlü yayı nisbettir, 'ortaklık' anlamına gelir, *merd > merdî* örneğinde olduğu gibi. *Aygur* da *Uygur* olmalıydı; buradaki tanımda da *Bema'nâ*, *bi-ma'nî-yi* ve *vaktâ ki* de *vaktî ki* olmalıydı. *Bi-vezn-i ceberût* dendiği zaman *Elemût* olur, Türkçede olduğu gibi *Alamût* değil, zaten Farsçada *Elemût* denir. Kelân vezninde deniyorsa söz konusu kelime *Elân* olur, *Alan* değil. Tabii, ben burada metnin tamamındaki hataları gösterecek değilim. Yazarları bilimsel çabaları için kutluyorum.

Aşağıda lügatçenin metninin transkripsiyonunu Osmanlı Farsçası olarak veriyorum:

Bismi'llâhi'r-raḥmâni'r-raḥîm

Çün der îñ kitb-ı müstetâb ki mevsûm est bi- Târîh-i Cihân-güşâ-yı ʿAṭâ Melik Cüveynî, baʿzî elfâz-ı Çağataʾî der ʿıyay-ı ʿibârât-ı münderic ve dânisten-i berhî ez kavâʿid-i ân hâlî ez menfaʿat nehvâhed bûd, [îñ bende-i ḥakîr] bi-tahrîr-i îñ muhtaşar perdâht. Evvelen ehâlî-yi Maverâʾü'n-nehr ve ʿavâyif-i Özbek ki der Tûrân-zemîn ikâmet dârend pâreʾî kelimâ râ bâ kâf-i Arabî tekellüm minümâyend. Ammâ ehl-i Ḥvârezm ve Türkmânihâ hemân lafz râ bâ kâf-i Fârsî telaffuz mikünend. Tâniyen der nüvişten baʿzî ḥurûf [râ] mînüvîsend ammâ der ḥvânden bi-ân tenaṭṭuḡ nemînümâyend, mânend-i nigâşten-i elif ve vâv ve yâʾ cihet-i tebyîn-i fetḥa ve zamme ve kesre, velî îñ kâʿide hem ʿumûmiyet nedâred. Dîger âñki gâhî dâl ve tâʾ-i kâraşet bi-yekdîger tebdîl mîşevend min gayr-ı iṭṭirâd ve hemçünîn tebdîl-i ḡayn ve kâf ve ḥâʾ der heme câ mücevvez nîst. Meṭelen yağmak bi-maʿnî-ye bârîden hemîşe bâ ḡayn nüvişte mîşevend ve yağmak bi-maʿnî-yi ḥarâb kerden ve kôrqu bi-maʿnî-yi ḥavf [râ] dâʾimen bâ kâf nüvîsend, bi-ḥilâf-i kırğı ve kırğavul ki tebdîl-i ḡayn-ı vusṭâ-yı ânihâ bi-kâf câyiz⁵ est ve ḥâkezâ mübâdele-i sîn-i mûhmele bi-şâd-ı mûhmele ve tâʾ-i kâraşet bi-ṭâʾ-i

⁵ Metinde *ḥâyiz* yazılmış.

huṭṭî ve dâl-i mühmele mânend-i su ki ‘ibâret ez âbe est ber şu, ve toköz bi-ma‘nî-ye nüh ber toköz ve at bi-ma‘nî-yi esb ber ad, ve gâhî hem bi-vaḳt-i irâde-i te‘nîṭ ber âhîr-i kelimât mîm ilhâk künenend, miṭl-i bég ve bégüm ve han ve hanum. Hemçünîn gâhî ḫarf-i kâf-ı âhîr-i kelimât râ bi-ğayn-ı mu‘ceme tebdîl nümûden câyiz est, mânend-i lafz-ı yaḳ ki emr bi-ḫarâb kerden est yaḳ güften ve nüvişten ğalaṭ nîst. İcmâlen çün hod-ı mâhâ ehl-i lisân nîstîm ve kitâbî hem muhṭevî ber ḳavâ‘id-i resm-ül-ḫaṭṭ-ı muşṭalahât-ı Türkî-yi Çağatay der dest nedârîm, itâle-i zîkr-i ḳâ‘ide ve ḳânûn-ı ân hâlî ez ba‘zî maḫzûrât nehvâhed bûd. Enseb ânest ki be tavzîḫ ve tebyîn-i pâre‘î luġât ki der ḫîn-i müṭâla‘a bi-în kitâb muhṭâc ḫvâhed bûd, iktifâ kerde şeved.

“Atâ Melik-i Cüveynî’nin *Târîh-i Cihân-güşa*’sı olarak bilinen bu değerli kitapta ibarelerin içinde Türkçe Çağatay sözleri yazılmış olduğundan ve onların kurallarının bilinmesinin yararsız olmayacağından bu kısa sözlüğün yazılmasına karar verildi. Evvelâ Mâverâü’n-nehr ahâlîsi ve Turan yurdunda ikâmet eden Özbek tâ‘ifeleri bazı sözleri kâf-i Arabî /k/ ile telaffuz ediyorlar. Sâniyen, yazarken bazı harfleri yazıyorlar, ama teleffuz etmiyorlar. Meselâ *fetha*, *zamme* ve *esre* için *elif*, *vâv* ve *yâ* harfleri yazılıyor (ama okunmuyor). Ama bu durumun yaygınlaşmış kuralı yoktur. Bazen de bir usûl ve tertibe tabi olmaksızın *dâl* ve *tâ-i karaşet* قرشت birbirinin yerine geçerler. *Gayn*, *kâf* ve *ḫa* harflerinin birbirinin yerine geçmesi doğru değildir. Meselâ *yağmak* ياغماق daima *ğayın* ile yazılır. Ve *yaḳmak* ياچماق ve *ḳorḳu* قورقو daima *kâf* ile yazılır. Bunun tersine kırğı قرغى ‘atmaca’ ve *ḳırğavul* قراغول ‘sülgün’ örneklerinde ortadaki *ğayın*, *kâf* olabiliyor. Aynı şekilde *sîn* harfi *sâd* olabiliyor, *tâ-i karaşet* de *tâ-i huṭṭî*’y *ḫṭî* ve *dâl* harfine dönüşebilir. Meselâ سو su صو şeklinde, toköz توقوز da طقوز şeklinde ve at اد ad yazılabilir. Bazen de dişilliği belirlemek için kelimenin sonuna bir *mîm* eklenir: Meselâ *bég* > *begüm* بيگ > بيگم ve *han* > *hanum* خان > خانم olur. Bazen kelime sonundaki *kâf*, *ğayın* harfine dönüştürülebilir, meselâ ‘yık’ anlamına gelen *yaḳ* ياچ kelimesini ياغ yazmak ya da söylemek yanlış değildir. Kısacası, kendimiz dilci olmadığımız için ve elimizde Çağatay Türkçesinin yazım kılavuzu bulunmadığından dolayı kuralları açıklamak kolay olmayacaktır. En uygun olanı, sözlerin, bu kitap okunurken gerekli olanlarıyla yetinmektir.”

Bâb-ül-Elif

Abâġa: *Nâm-ı püser-i Hülagû Ḫan est.* Hülagû Han’ın oğlunun adı.

âçâr: *Mîve ve ḫubûbât râ güyend ki bâ turşî terbiye kerde bâşend.* Turşu ile terbiye edilen meyve ve hububata denir.

Afşâr: *İsm-i ṭâ‘ife’îst ez etrâk.* Türklerin bir boyunun adıdır.⁶

aġruk: *Bi-ma‘nî-yi iḫmâl ve işkâl est.* Yük ve ağırlık anlamına gelir.

⁶ Eski Türkçede *Afşar*’ın /f/ sesi üç noktalıdır ve Arapça vav harfi ve İngilizce /w/ gibi telaffuz edilir. Su kelimesi çok eski metinlerde *sin* ve üç noktalı <f> ile yazılır ve Türkmencede *suw* şeklinde telaffuz edilir. Türkmencede *Afşar* da *Awşar* ya da *Owşar* şeklinde söylenir.

al tamğa: Mürekkeb ez dü lafz est, aḥkām-ı selātîn ve ümerā-yı Moğol rā gūyend ki bi-surḥî nüvişte bāşend. İki kelimededen oluşmuştur; kırmızı renkte yazılı olan Moğol sultan ve emîrlerinin hükümlerine denir.

al: Bā hemze-i memdüde ve lām-i sākin reng-i kırmız rā gūyend. Uzun elif ve harekesiz lām ile kırmızı renk demek.

Ala Kamağ: Nām-ı mevzi'î est ki ez āncā şehri-i Kayalığ heft rûze rāh'est. Bulunduğu yerle Kayalığ şehrinin arasında yedi günlük yol olan bir yerin adı.

alp: Bi-ma^cnî-ye şücā^c ve bahadır ve pehlivān est. Yiğit, bahadır ve pehlivan anlamına gelir.

Altay: Nām-ı mevzi'î est der Türkistān ki vefāt-ı Kara Hülagü bin Maskan ibn-i Çagatay der ān mevzi^c bûd. Türkistan'da Kara Hülagu bin Maskan ibn-i Çagatay'ın vefat ettiği yerin adı.

altun: Tîlā ve zer rā gūyend. Altın ve zer için kullanılır.

Āmüye: Rūdhāne'î st ki ez Ḥ'ārezm güzered, miyān-ı Türkistān ve Ḥorāsān vāki^c est. Harezmi'den geçen ve Türkistan ile Horasan'ın arasında bulunan bir nehir.

Arığ Böke: Nām-ı yekî ez birāderān-ı Mengü Kaan est. Mengü Kaan'ın kardeşlerinden birinin adı.

Ata bég: Bi-ma^cnî-yi lele ve mürebbî-yi pâdişāh ve nāzır ve nāzım-ı umūr-ı devletî est. Padişahın [çocukken] bakıcısı ve eğiticisi ve devlet işlerine nezaret eden ve onları düzenleyen anlamına gelir.

Ayğak/Aykaç: Bi-ma^cnî-ye gammāz ve nemmām ve suḥan-çîn est. Gammazlık eden dedikoducu, söz götürüp getiren anlamına gelir.

Eberküh: Şehrekî est karîb bi-İşfahān, mu^carrab-ı ān Eberküh est. İsfahan'a yakın küçük bir şehir; Arapçası Eberküh'tur.

Él Arslan: Nām-ı püser-i Atsız Ḥ'ārezm Şāh. Atsız Harezmi Şah'ın oğlunun adı.

Elakçı: Nām-ı püser-i Sertak bin Batu Ḥan. Sertak bin Batu Han'ın oğlunun adı.

Elān: Bi-feth-i evvel ber vezn-i kelān, nām-ı vilāyetî est ez Türkistān. Birinci harfi fethalı ve kelān vezninde, Türkistan'da bir vilâyetin adı.

Élçitay Noyan: Nām-ı birāder-i Çengiz Ḥan est. Cengiz Han'ın biraderinin adı.

Elemüt: *Ber vezn-i ceberüt nām-ı kal^ca'ıst mābeyn-i Qazvîn ve Gîlân ki Hasan Şabbāh-ı İsmâ'îlî bi-taşarruf āverde bûd. Ez ğāyet-i bülendî ānrâ Elemüt hvānendî ya^cnî āşyāne-i 'uḳāb, çe ele bi-ma^cnî-ye āşyān ve mût 'uḳāb est. Ceberüt vezninde; Hasan Sabbah İsmâ'îlî'nin ele geçirdiği Kazvîn ile Gîlân (Geylân) arasında bulunan bir kalenin adı. Çok yüksek olduğu için ona *ele mût* demişler ve 'kartal yuvası' anlamına gelir, *ele* 'yuva', *mût* da 'kartal' demek.*

elincik: *Ya^cnî ra'ıyyet-perver. Yani raiyyet-perver 'halkını seven'.*

Elmalık ve Almalığ: *Nām-ı şehri est der taraf-ı şimāl-i Türkistân, mesken-i tâtife-yi Uyğur ez tavāyif-i Moğol. Moğolların bir boyu olan Uygurların yurdu Türkistan'ın kuzeyindeki bir şehrin adı.*

Émil ve Émîl: *Nām-ı maḥall-i iḳāmet ve ordu-yı kadîm-i Güyük Han ibn-i Oktay Kaan est. Güyük Han ibn-i Oktay Kaan'ın yaşadığı yerin ve eski konaklama yerinin adı.*

Endhūd: *Nām-ı şehri'st der memālik-i Horāsān. Horasan bölgelerinin birinde bir şehir adı.⁷*

Er Tak: *Nām-ı kūhî'st der Qaraqorum. Karakorum'da bir dağın adıdır.*

Erbil: *Şehri'st der qurb-ı Mûşul. Mûsul'un yakınında bir şehirdir.*

Ergen Gül: *Nām-ı merğzārî est der havālî-yi Semerkand. Semerkand civarında çayır çimenli ve çimekli bir yerin adı.*

erk: *Ya^cnî kal^ca-yı enderün ve sarāy-ı ḥākim-nişîn. İç kale ve içinde hükümdarın oturduğu saray.*

erk: *Ya^cnî kal^ca-yı enderün ve serā-yı ḥākim-nişîn. İç kale ve hükümdarın oturduğu köşk demektir.*

Erkenün: *Tāyfe'ıst ez millet-i Nişārā. Nisârâ halkından (hristiyanlardan) bir topluluk.*

Ermen: *Nām-ı vilāyetî est ez kūhistān-ı Āzerbāycān ki mevlid-i Şîrîn āncā bûd. Azerbaycan'ın dağlık bölgesinde Şîrîn'in doğduğu yer olan bir vilâyetin adı.*

⁷ Afganistan'da Endhūy var.

Errân: Çü perrân, vilâyetî est ez Azerbâycân ki Berda^c ve Gence ve Beylakân ez şehrhâ-yi ân est. Perrân vezninde, Berda', Gence ve Beylakân şehirlerini içine alan bir Azerbaycan vilâyetidir.

Ertigin Noyan: Nâm-ı birâder-i Çengiz Han est. Cengiz Hanı'nın erkek kardeşinin adı.

Esferâyin: Kaşaba'îst ber taraf-ı şimâlî-yi Sebzvâr ve ez tevâbi^c-i Nişâbûr. Sebzvâr'ın kuzeyinde bulunan ve Nişâbûr'a bağlı olan bir kasabadır.

Etrek: Şehrîst vâқи^c der şimâl-i İrân ki mesken-i tã'ife-i Türkmân est. İran'ın kuzeyinde Türkmenlerin yaşadığı bir şehir.

İdi Kut: Bi-zamm-i kâf, mürekkebe ez dü lafz est bi-ma^cnî-ye şâhib-i baht ve iqbâl ve sa^câdet, çi, idi bi-ma^cnî-yi şâhib ve mâlik ve kut bi-ma^cnî-yi baht ve sa^câdet ve iqbâl est. Kafharfinin zammiyle, iki kelimededen oluşmuştur ve 'baht, saadet ve ikbal sahibi' anlamına gelir, çünkü idi 'sahip ve mâlik, iye' anlamına gelir, kut da 'baht, saadet, ikbal' demektir.

İşik/éşik: Bi-ma^cnî-yi bârgâh ve âstâne ve işik aqası ya^cnî re'îs-i bârgâh. Dergâh ve âstâne anlamına gelir ve işik aqası⁸ yani 'bir dergâhın ya da büyük bir merkezin reisi'demek.

Oğuz: Ya^cnî pâk-fişrat ve nâm-ı yekî ez ecdâd-ı selâtin-i Türk est ki Ümerâ ve havânîn-i Türk bi-û mensûbend. İyi karakterli demek ve Türk hükümdarlarının ecdadından birinin adı, Türk emîrleri ve hanları ona mensupturlar.

Oқта: Bi-ma^cnî-yi bahadır ve pehlivân, pür-zür ve kuvvet est ve ism-i püser-i Çengiz Han ki ba^cd ez ü (bi-)⁹ istikrâr-ı salţanat bi-û mufavvaz şüd. Bahadır, pehlivan, güçlü kuvvetli anlamına gelir ve Cengiz Han'ın ölümünden sonra onun yerine geçen oğlunun adıdır.¹⁰

olcay: Ya^cnî meymenet, sa^câdet ve iqbâl. Meymenet, saadet ve ikbâl anlamına gelir.

Olcaytu: Şâhib-i meymenet ve iqbâl ve nâm-ı püser-i Argun bin Abaka bin Hülagu. Meymenetli, bahtlı demek ve Argun bin Abaka bin Hülagu'nun oğlunun adı.

⁸ Metinde aqası yazılmış

⁹ Bu ön ek fazla.

¹⁰ Bu ad daha sonra Oqtay yazılmıştır.

ordu: *Maḥall-i nüzül-i leşker-i sultānî.* Padişahın ordusunun konakladığı yer.

Orhan: *Nām-ı yekî ez püserān-ı Çengiz Han.* Cengiz Han'ın oğullarından birinin adı.

orkun: *Nām-ı mevzi'î est ki der ān şehr-i Ordu Balıḡ binā nihāde şüde est.* Ordu Balıḡ'ın bina edildiği yerin adı.

ortak: *Bi-ma'cni-yi enbāz ve şerîk der ticāret ve bāzergānî.* Ticaret ortağı anlamına gelir.

ortakî: *Ya'cni şirket kerden der ticāret.* Ticarete ortaklık demek.

oturak: *Maḥall-i ikāmet ve menzil-i nişîmen.* İkamet edilen ve içinde oturulan yer.

Otuz İki: *Nāmı- kabîle'îst ez Etrāk.* Türklerin bir kabilesinin adı.

Oylaç: *Nām-ı tãyfe'îst ez Etrāk.* Türklerden bir taifenin adı.

oymak: *Ḳabîle'îst ez Etrāk.* Türklerin bir kabilesi.

Oyrat: *Ḳabîle'îst ez Etrāk.* Türklerin bir kabilesidir.

Öngüt: *Nām-ı kabîle'îst ez tavāyif-i Etrāk.* Türk taifelerinden bir kabilenin adı.

Özkend: *Bā zā'-i mu'ceme şehri'st der Tūrān-zemîn.* Farsça <z> harfiyle, Turan yurdunda bir şehridir.

ulaḡ ve ulak: *Bi-ma'cni-yi bārgîr ve taḥmîl est.* Beygir ve yük hayvanı anlamına gelir.

Uluḡ Noyın: *Laḡab-ı Toli Han bin Çengiz Han, ya'cni sipeh-sālār-ı a'zam.* Cengiz Han'ın oğlu Toli'nın lakabı, yani büyük komutan.

Uluḡ Taḡ: *Mevzi'î est miyān-ı Ḳaraḡorum ve Biş Balıḡ.* Karakorm ve Biş Balıḡ arasında bir yerdir.

uluḡ: *Bi-zamm-i evvel ve tãnî ve sükün-i ğayn-ı mu'ceme bi-ma'cni-yi büzürg ve ecell ve a'zam est.* Birinci ve ikinci harfin zammeli ve gayn harfinin harekesiz olmasıyla, büyük, yüce ve azametli anlamına gelir.

ulus: *Bi-ma'cni-yi ḡabîle ve aşıret ve tãyfe est.* Kabile, aşiret ve taife anlamına gelir.

uruğ: *Bi-ma^cnî-yi nesl ve sülâle ve evlâd ve a^ckâb est.* Nesil ve sülale, ahfâd ve eslâf anlamına gelir.

Uş/Oş: *Nām-ı şehri[’]st der Türkistân.* Türkistan’da bir şehrin adı.

Utrâr: *Bi- zamm-i evvel ve sükûn-i t̄anî şehri[’]st der Māverā’ü’n-nehr ki ser-ḥadd-i vilāyet-i Türkistân est.* Maverāünnehr’de Türkistan’ın serhaddi olan bir şehrin adı.¹¹

Uygur: *Bi-ma^cnî-yi çesbende est ve nām-i t̄ayfe’î[’]st ez Etrāk. Der vaqtî ki Oğu Han rā bā aqvām-ı ḥod münāza^cat üftād, ba^czî ez ānhā cānib-i Oğuz Han ra giriftend ve mülak^cab ber Uygur şügend, ya^cnî bi-mā peyvest ve mu^cāvenet kerd.* ‘Yapışkan’ anlamına gelir ve Türklerden bir taifenin adıdır. Oğuz Han kendi kavimleriyle kavgaya giriştiği zaman onlardan bazıları Oğuz han tarafını tuttular ve ‘bize katıldı, uydu ve yardım etti’ anlamında onlara Uygur dediler.

Uygur: *Nām-ı kabîle’î[’]st ez kabāyil-i Etrāk.* Türk kabîlelerinden bir kabîlenin adı.

ülke: *Bi-ma^cnî-yi diyār ve memleket est.* Diyar ve memleket anlamına gelir.

Ürgenc ve Ürgānc: *Dü şehri[’]st der nāḥiyet-i Ḥwārezm, yekî Ürgenc-i Nev, dîgerî Köhne.* Harezmi’de iki şehir var; biri Yeni Ürgenc, diğeri Köhne Ürgenc.¹²

Bâb-ül-Bâ

Bâdgîs: *Bi-sükûn-i dāl-i mühmele ve kesr-i ğayn-ı mu^cceme nāḥiyetî est müştemil bir kurā’-ı bisyār ve a^cmāl-i Herāt ve lafz-ı Bâdgîs mu^carrab-ı bād-ḥîz est, çün der ān nāḥiyet bād besyār mîvezîd, bi-în ism mevsûm gerdîd.* Dal harfinin harekesiz olması ve ğayn’ın esre ile okunmasıyla, Herat’ın nahiyelerinin birçok kasabalarını içine alır. Farsça Bâdgîs ‘çok rüzgârlı’ anlamına gelen bād-ḥîz’in Arapçada kullanılan şeklidir. Zira bu bölge çok rüzgârlı olduğu için böyle adlandırılmıştır.

Bâglân: *Şehri[’]st der Türkistân, bi-nezdîkî-yi Belḥ.* Türkistan’da Belh’in yakınında bir şehir.

¹¹ Farsçada otrâr.

¹² Bu şehir hakkında makalenin girişinde açıklama var.

Bağnak: *Nişân-ı ıtlâ-yı mahşûş est ki selâtin-i Moğol cihet-i ictibâr ve imtiyâz ʿatâ mîkerdend.* Moğol hükümdarlarının bir ayrıcalık, bir üstünlük için verdikleri özel altın madalya.

bahadır: *Yaʿnî merd-i şücâʿ ve dilîr.* Yani, yürekli, cesur adam.

Baharçin: *Nâm-ı püser-i Kaydu Han est.* Kaydu Han'ın oğlunun adı.

bahatur: *Bi-maʿnî-yi bahadır ve şücâʿ ve dilîr est.* Bahadır, yiğit ve cesur anlamına gelir.

Balasağun/Balasağun: *Şehrîst der Türkistân ki ânra Ğur Balıĝ¹³ gūyend.* Türkistan'da Ğur Balıĝ¹⁴ olarak da bilinen bir şehir.

balıĝ ve balık: *bi-maʿnî-yi şehr ve vilâyet est.* Şehir ve vilâyet anlamına gelir.

bâliş: *Binâ bi-taşrîh-i H̱vâce ʿAṭâ Melik şâhib-i Târîh-i Cihân-güşâ bâliş ʿibâret ez pânşad miṭkâl est, ẖvâh zer bâşd yâ nuḳra. Ammâ der baʿzî luĝât-ı Türkî mînüvîsend bâliş-i zer ʿibâret ez dü hezâr dînâr est ve bâliş-i nuḳra ez düvîst dînâr. Elbette der îngüne mevârid ḳavl-i H̱vâce ʿAṭâ Melik ki muʿâşır-ı Mengü Ḳaan ve Hülâgu Han bûde, muʿteberter ẖvâhed bûd. Târîh-i Cihân-güşâ sahibi Hâce Ata Melik'in açıklamasına göre bâliş, beş yüz miskâl altın ya da gümüştür. Ama bazı Türkçe sözlükler altın bâliş'in iki bin dînâr, gümüş bâliş'in de iki yüz dînâr değerinde olduğunu yazıyorlar. Elbette böyle durumlarda Mengü Kaan ve Hülâgü Han'ın çağdaşı olan Ata Melik'in sözü daha muteber olacaktır.*

Bâmiyân: *Şehrî est miyân-i Kâbul ve belh.* Kâbil ve Belh arasında bir şehir.

Barakçin: *Nâm-ı zevce-i Batu bin Tuşi Han est.* Tuşi Han'ın oğlu olan Batu'nun zevcesinin adı.

Beranğâr: *ʿibâret ez meymene-i ve dest-i râst-ı leşker ve ordu est.* Ordunun sağ tarafına denir.

baskak: *Bi-maʿnî-yi zâbıt ve ḥâfız ve muḥteseb est.* Zâbıt, koruyucu ve belediye ve polis görevlisi anlamına gelir.

Başğird: Açıklama yok.

¹³ Birçok yazmada bu söz Ğuz Balıĝ şeklinde geçiyor.

¹⁴ Metinde Ğuz Balıĝ.

Batu: *Bi-ma^cnî-yi kavî ve ziber-dest ve nām-ı püser-i Tuşi Han bin Çengiz Han est ki bi-mezîd-i şevket ve übbehet ber sâyir-i evlād-ı Çengiz imtiyāz dāşt. Zîrā ki vefāt-ı Tuşi Han şeş māh kabl ez fevt-i Çengiz Han ittifāk üftād ve Çengiz Han Batu rā bi-cā-yı pedereş hük-m-rān-ı H^vārezm ve Deşt-i Hazar ve Bulğar ve Elān ve ān hudūd fermūd. Ba^d ez Çengiz Han Okta Kaan nîz ^camel-i ū rā imzā ve Batu rā ber cemî^c-i evlād-ı Çengiz Han muqaddem mîdāşt. Vefāt-ı Batu der sene-i erba^ca ve hamsîn ve sitte mi^e bûd. Güçlü ve becerikli anlamına gelir ve Cengiz Han'ın oğlu Tuşi Han'ın oğlunun adıdır. Batu haşmeti ve heybetiyle Cengiz Han'ın diğer evlatlarına göre imtiyazlıydı. Zira Tuşi Han'ın ölümü Cengiz Han'ın ölümünden altı ay önce oldu ve Cengiz Han Batu'yu babasının yerine Harezmi, Deşt-i Hazer, Bulgar, Elan gibi bölgelerin hükümdarı tayin etti. Cengiz Han'dan sonra Oktay Kaan da onun görevlerini onaylıyordu ve Batu'yu Cengiz Han'ın bütün evlatlarından üstün tutuyordu. Batu 654'te vefat etti.*

bâverçi: *Āş-peş ve tabbāh rā gūyend. Aşçı ve yemek pişirene derler.*

Bāverd: *Bi-feth-i vāv ve sikūn-i rā' ve dāl-i bî-noқта, nām-ı belde'îst der Horāsān. Fethalı vāv ve rā harfi ve noktasız dal harfinin harekesizliğiyle, Horasan'da bir beldenin adı.*

Benāket: *Şehrî'ist der Maverā'ü'n-nehr, mu^carrab-ı Fenāket. Maverāünnehr'de bir şehir; Fenāket'in Arapça şeklidir.*

Berdān: *Nām-ı mevzi^cî est vāki^ca der miyān-ı Ġazneyn ve Bāmiyān. Ġazneyn ve Bāmiyān'ın arasında bulunan bir yerin adı.*

Berke Oğul: *Nām-ı yekî ez püserān-ı Cuci Han est. Cuci Han'ın oğullarından birinin adı.*

Berkcār: *Nām-ı yekî ez püserān-ı Cuci Han est. Cuci Han'ın oğullarından birinin adı.*

Bervān: *Bi-vezn-i merdān, nām-ı şehri^cst karîb bi-Ġazneyn. Merdān vezninde, Ġazneyn'e yakın bir şehrin adı.*

Beyhak: *Nāhiyetî est ez tevābi^c-i Sebzvār. Sebzvār'a bağlı bir nahiye.*

Bégi: *Der in kitāb ^cibāret ez Serkutni Bégi, māder-i Mengü Kaan est. Bu kitapta Mengü Kaan'ın annesi Serkutni Bégi söz konusudur.*

Biliktay Noyan: *Nām-ı yekî ez birāderān-ı Çengiz Han est.* Cengiz Han'ın kardeşlerinden birinin adı.

Biş Balıg: *Mevzi'î est der Türkistān der nezdîk-i memleket-i Çîn.* Türkistan'da Çin memleketine yakın olan bir yerin adı.

Boğa Han: *Nām-ı cedd-i heştüm-i Çengiz Han est.* Cengiz Han'ın sekizinci ceddinin adı.

Böcek: *Nām-ı yekî ez birāderān-ı Mengü Kaan est.* Mengü Kaan'ın kardeşlerinden birinin adı.

Buğa Timur: *Nām-ı birader-i Batu, püser-i Cuci Han bin Çengiz Han est.* Cuci Han bin Cengiz Han'ın oğlu Batu'nun kardeşinin adı.

Bulgar: *Şehrîst nezdîk bi-Zulemât, der zamān-ı İskender binā şüde.* İskender zamanında bina edilen Zulemât'a yakın bir şehir.¹⁵

Bulğay: *Nām-ı püser-i Sentan bin Cuci Han bin Çengiz Han est.* Sentan bin Cuci Han bin Cengiz Han'ın oğlunun adı.

Bürpeleng: *Nām-ı mevzi'î est miyān-ı Karaçorum ve Biş Balıg.* Karakorum ile Biş Balıg arasında bir yerin adı.¹⁶

pāyize: *Ya'ni menşür ve aḥkām-ı dîvānî.* Ferman, tezkere ve dîvan hükümleri demek.

Pencāb: *Vilāyetî est ez Sind ki penc rüd ez eṭrāf-ı ān mîgüzered.* Sind'in, çevresinde beş nehir akan bir vilâyetidir.

petik: *Bi-ma'ni-yi mektüb est ve petikçi kâtib ve nüvîsende rā gūyend.* Yazılmış yazı anlamına gelir ve petikçi 'kâtip ve yazar' demektir.¹⁷

¹⁵ Bazılarına göre 'karanlıklar' anlamına gelen Zulemât yılın yarısı karanlık olan, ikinci yarısında da ışığı az olan kuzey kutbuna yakın yerlerdir. Bir hikâyeye göre İskender ve Hızır *âb-ı hayât*'ı bulmaya gitmişler ve Hızır bu hayat suyunu içince ebediyen diri kalmış (Moin, 1381/V: 1116).

¹⁶ Farsçada *bür* 'açık renkli, kumral', *peleng* de 'kaplan' demek; *yüz* 'tazi', *yüzpeleng* de 'leopar' demek. Birinci kelime boz da olabilir.

¹⁷ Eski Türkçede bu söz *betik*'tir.

Bâbü't-Tâ

Tabcu Noyan: *Nâm-ı yekî ez ümerâ-yi Mengü Kaan est ki bâ leşker-i girân bi-muḥâfazat-ı memâlik-i İrân firistâd ve ba^cd ez ū Hülagu Ḥan rā me'mūr fermūd. Mengü Kaan'ın emîrlerinden biri; Kaan onu İrân bölgesindeki memleketleri korumaya gönderdi. Ondan sonra da bu görevi Hülagu Han'a verdi.*

Tâcîk: *Ḳavmî rā gūyend ki Fârsî-zebânend ve ḳabûl-i ḥükümet-i Etrāk rā kerde'end. Der Āsyâ-yı Vuşṭâ Fârsî-zebân rā Tâcîk ve Türkî-zebân rā Türk mînâmend. Fars dilli olup Türklerin hükümdarlığını kabul eden bir kavim. Orta Asya'da Fars dillilere Tacik, Türk dillilere de Türk denir.*

tağar: *Bâ tâ-i ḳaraşet ve tâ-i ḥuṭṭî zarf-ı büüzrg-i sifâlîn rā gūyend ve yek tağar ārd 'ibâret ez yek-şad men ārd est. Tâ-i ḳaraşet ya da tâ-i ḥuṭṭî ile yazılabilen bu söz büyük toprak kap anlamına gelir. Bir tağar dolusu un yüz batman olur.*

Tağaşi: *Nâm-ı zevce-i Yisu Mengü bin Çaçatay bin Çengiz Ḥan est. Yisu Mengü bin Çaçatay, bin Cengiz Han'ın zevcesinin adı.*

Takaḥar Köreken: Cengiz Han'ın damadının adı.¹⁸

tamğa: *Bi-ma^cnî-ye eṭer ve nişâne ve mühr ve mektüb'est. Eger bâ kırmızı ve surḥî nüvişte bâşend ānrâ al tamğa gūyend ve eger bâ siyâhî ve mürekkeḳ nüvişend ḳara tamğa ve eger bâ āb-ı tîlâ nüvişte bâşend altun tamğa gzyend. İz, belirti, mühür ve yazı demek; eğer kırmızı renkte yazılmışsa ona al tamğa denir, eğer siyah renkte ve mürekkeple yazılmışsa ona ḳara tamğa derler, eğer altın suyu ile yazılmışsa da ona altun tamğa derler.*

Tancut: *Nâm-ı kabîle'îst ez Etrāk münteseḳ bi-Carḳa Lengüm, püser-i Ḳaydu Ḥan.*

Tārât: *Ḳarye'îst der se fersaḥî-yi Buḥārâ. Buhara'dan üç fersah uzaklıkta olan bir kasaba.*

tarḥan: *Ez cümle-i elkâbî est ki selâṭîn-i Türkistân ve Māverâ'ü'n-nehr îñ imtiyâz ra bi-kemter kesî i^ctâ mîfermüdüdü. Ve Ma^cnî-y āñ mu^cāf ve müselleḳ ez tekâlîf-i dîvânî est. Ve hemgām-i istîlâ ve istiklâl-i Çengiz Ḥan, şāḥibân-ı îñ laḳab dārâ-yı imtiyâzât-ı tis^ca bûde'end. Evvelâ tâ nüḥ def^ca der şudûr-ı ḥaṭâyâ ve cerâyim-i 'azîme mu^cāteḳ ve mu'āḥaz nemîşüdüdü. Tāniyen, tâ nüḥ puşṭ evlâd ve aḥfâd-ı anḥâ rā ez taḥmîlât-ı dîvânî mu^cāf mîdâşṭend. Tālisen, der ğazevât ve ḥurûḳ ez ğanâyim-i me'ḥûze-yi āñḥâ 'öşr-i dîvânî*

¹⁸ köreken, Türkmencede 'damat' demek.

muṭālebe nemînümüdend. Rābiʿan, bidūn-i istîzān bi-bārgāh ve ḥuzūr-ı sultān vārid mîşūdend. Hāmisen, der ḥuzūr-ı sultān haḳḳ-ı cülūs ve ḳuʿūd dāştend. Sādisen, ez dest-i ḥod-ı sultān istihkāk-ı aḥz-ı nüh cām-ı şerāb ve bi-în mevhibet imtiyāz dāştend. Sābiʿan, der eṭnā-yı seyr ü sefer pîşā-pîş-i sultān mîreftend. Tāminen, sivā-yı duḥterān-ı sultān, duḥter-i herkes rā mîḥvāstend, bidūn-ı izn ve icāze-ʿi evliyā-yı ü bi-ḥarem-sarā-yı ḥod mîburdend. Tāsiʿan, cevāyiz ve ʿaṭāyā-yı ānhā ez cānib-i sultān ez ḳabîl-i esb ve libās ve ḥayme ve ḥargāh ve sâyir-i esbāb-ı tecemmül ez nüh ʿaded kemter cāyiz nebūd. Türkistan ve Maverāünnehr sultanlarının çok az sayıda kişilere verdikleri ayrıcalık; bunun yararı divan prosedüründen muaf olmaktır. Cengiz Han’ın istilâ ve istiklâl törenleri sırasında böyle lakabı olanların dokuz imtiyazları vardı: 1. Hata ve cerimelerle ilgili suçlarda dokuz kereye kadar cezalandırılmazlar. 2. Dokuz nesil sonrasına kadar evlâdı ve ahfâdı Divan yükümlülüklerinden muaf tutuluyordu. 3. Çatışmalarda ve savaşlarda ellerine geçirdikleri ganimetlerden Divan öşürü talep edilmiyordu. 4. Köşke ve padişahın huzuruna izinsiz girebiliyorlardı. 5. Sultanın huzurunda oturup kalkabiliyorlardı. 6. Sultanın kendi elinden dokuz şarap bardağını alma istihkakıyla bir ayrıcalık sahibiydiler. 7. Seyr ü sefer sırasında sultanın önünde yürüyorlardı. 8. Sultanın kızları hariç istedikleri kızı anne babasının izni olmadan haremlerine götürebiliyorlardı. 9. Sultanın verdiği at, giysi, çadır ve başka süs eşyaları gibi ödülleri ve bağışların sayısı dokuzdan az olması caiz değildi.

Taşkend: *Şehr-i muʿteberî est der Türkistān.* Türkistan’da muteber bir şehir.

Tat: *Ḳavmî rā güyend ki Türkî-zebānend ve ḳabûl-i hükümet-i Etrāk rā kerde end.* Türk dilli olup Türklerin hükümdarlığını kabul eden halka derler.¹⁹

Taynḳu: *Nām-ı emîrî est ez ümerā-yı Gür Ḥan, sultān-ı memleket-i Ḥıta ki ü bā leşker-i girān ez cānib-i Gür Ḥan bi-ceng-i Sultān Muḥammed Ḥvārezmşāh meʿmūr ve der ceng dest-gîr ve der Ḥvārezm maḳtûl şüid.* Hitâ ülkesinin sultanı Gür Han’ın emîrlerinden bir emîrin adı. Gür Han onu büyük bir ordu ile Sultan Muhammed Harezmsah’la savaşmaya gönderdi. Savaşta esir oldu ve Harezmsah’da öldürüldü.

¹⁹ Tatlar bugün Kafkasya’da ve özellikle Azerbaycan’da yaşayan İranî halktır. Dilleri Tatî, İranî dillerdendir. Türk kavimleri tarih boyunca kendilerinden olmayan yerlilere Tat demişler. Bugün Özbekler Taciklere, Türkmenler de Farslara Tat derler. Şöyle bir atasözü var: *Tat’ın doğrusu, orağın eğrisi!*

Tâzîk: *Evlâd-ı ʿArab rā gūyend ki der ʿAcem zāʿide ve büzürg şüde bâşed. Acem diyarında doğup büyüyen Arap evlâdına derler.*²⁰

tegişmiş: *Yaʿnî hedâyâ ve pîş-keş ki bi-ḥuzûr-ı selâtin taḳdîm mîşevêd. Sultanlara takdim edilen hediye ve peşkeşler.*

tekemiş: *Bi-maʿnî-yi sūrʿat vr şitâb est. Sûrat ve acele anlamına gelir.*

Tekût: *Nām-ı yekî ez birâderân-ı Çengiz Ḥan. Cengiz Han'ın kardeşlerinden birinin adı.*

Temmiş: *Bi-feth-i tā ve kesr-i mîm-i meşdüd ve yâ-yı mechûl, bîşe'îst der nevâhî-ye Âmul-i Mâzenderân. Ta harfini fetha ile mîm harfini de şeddeli okumakla Mazenderan bölgesinde, Âmul şehrine yakın bir yerde küçük bir ormanın adı.*

Tenkût: *Nām-ı yekî ez püserân-ı Cuci Ḥan bin Çengiz Ḥan ve ism-i nâhiyetî est der memleket-i Ḥıtay. Cuci Han bin Cengiz Han'ın oğullarından birinin adı, ayrıca Hatay memlektinde bir nahiyenin adı.*

Tejri/Tanjri: *Yaʿnî yezdân ve perverdigâr-ı ʿâlemîyân. Dünya ahalsinin Allah'ı demek.*

Terâz/Tarâz: *Nām-ı vilâyetî est bi-ṭaraf-ı şimâl-i Ferğana ki ânra Almalığ ve Yengi nîz gūyend. Fergana'nın kuzeyinde bir vilâyetin adı, ona Almalığ ve Yengi de derler.*

Termed: *Şehrî est meşhûr der Mâverâ'ü'n-nehr. Maverâünnehr'de ünlü bir şehir.*²¹

tersâ: *Fırka-i Naşrânî rā gūyend, yaʿnî Îsevî-mezheb. Ve gâhî ez âteş-perest nîz tersâ taʿbîr mîşevêd. Nasrânî fırkasından, yani Hristiyan dininden olanlara derler; bazen ateşe tapanlara da tersâ deniyor.*²²

²⁰ Farsçada *Tâzîk* 'Türk olmayan, İranî' demek; *Tâzî* ise 'koşmak, saldırmak' anlamına gelen *tâhten* mastarından türemiştir. *Tâzî*, Türkçede *tazî* olmuştur. Araplara da belki saldırma özelliklerinden dolayı *tâzî* denir. Orta Farsçada *yâ-yı* nisbetin sonunda bir /k/ sesi vardır. Bu söz belki de *Tâcîk*'e benzetilerek türetilmiştir. Köktürk yazıtlarında geçen *Tezik*, Arap harfleriyle yazıldığında *Tâzîk* olmuş olabilir.

²¹ Bu şehir bugün Termez adıyla Özbekistan'da.

²² Hristiyanlar için kullanılan *tersâ* aslında Farsçada 'korkan, korkusu olan' demek. Rivayete göre Mevlânâ Hristiyanlar için 'Bunlar hiç olmazsa *tersâ*' demiş, cenazesinde de daha çok Hristiyan varmış.

tette: *Bā evvel meftūh ve t̄ānî müşeddēd, nām-ı şehri'st ez bilād-i Send.* Birinci <t> fethalı, ikincisi fethalı ve şeddeli, Sind beldelerinden bir şehrin adı.

Toli: *Bi-ma^cnî-yi āyine ve mir'āt ve nām-ı yekî ez püserān-ı Çengiz Han est ki peder-i Mengü Kaan bāşed.* Ayna anlamına gelir ve Cengiz Han'ın oğullarından birinin adı. O da Mengü Kaan'ın babasıdır.

tovaçı: *Bi-ma^cnî-yi münādî ve carçı est.* Seslenerek haber veren tellal anlamına gelir.²³

toy: *Bi-ma^cnî-yi sūr ve sūrūr ve velîme ve mihmānî-yi ʿumūmî est.* Düğün ve eğlence, ziyafet ve umuma açık davet anlamına gelir.

toyin: *ʿİbāret ez kıssîsān-ı büt-perst est ki ruhbān ve keşîş güfte mîşevēd.* Bunlar putperest papazlardır ki onlara rahip ve keşiş de derler.

Többet: *Bi-zammü't-tā ve fetḥ-ül-bā'-ül-müşeddēde, memleketî est miyān-ı Çin ve Tataristān ve Türkistān ve Hindüstān ki der taraf-ı şarkî-yi Keşmîr vāki^c est.* Ötreli <t> ve fethalı bir şeddeli ile, Kâşmîr'in doğusuna yerleşen ve Çin, Tataristan, Türkistan ve Hindistan arasında bulunan bir memleket.

Tun: *Nām-ı kaşaba'î'st der memleket-i Ḥorāsān.* Horasan'da bir kasabanın adı.

Turakina H'atun: *Nām-ı zevce-i Okta Kaan, māder-i Güyğük Han.* Güyük Han'ın annesi ve Okta Kaan'ın zecisinin adı.

Türān: *Tür nām-ı püser-i büzürgter-i Ferîdün est. Der taḫsîm-i memālik bi-evlād-ı ḥod memleketî ra ki bi-ū dād bi-ism-i ū mevsūm ve Türān güfte şüd, ya^cnî māl-i Tür ve Türān ğayr-ı Türkistān bûde ve ḥudūd-ı ān der eyyām-ı kadîm ez taraf-ı cenüb Toḥāristān ve cibāl-i Cetrāl est ve ez sū-yi şimāl bilād-ı Ḥ'arezm ve Deşt-i Kıpçak ve ez taraf-ı mağrib diyār-ı Ḥorāsān ve Cürcān ve ez sū-yi maşriḳ arz-ı Türkistān ve Moğolistān ve cün a^crāb ber ān vilāyet müstevlî şüdenēd bi-māverā'ü'n-nehr mevsūm şüd.* Tür, Ferîdün'un büyük oğlunun adıdır. Ferîdün, ülkelerini dağıtırken, büyük oğlu Tür'a verdiği ülkenin adını onun adından alarak ona *Türān* demiştir. Bu, 'Tür'a aittir' demektir. *Türān*, Türkistan'dan başkaymış ve eski zamanda güneyden Toḥaristan ve Cetrāl dağları, kuzeyden Harezm beldeleri ve Deşt-i Kıpçak ile, batıdan Horasan ve Cürcan diyarı ve doğudan Türkistan toprağı ve Moğolistan ile sınırlıydı, Araplar o bölgeyi istilâ edince de adı *Maveraünnehr* oldu.

²³ Bu sözün 'ordu müfettişi' anlamı da var.

turgū: *Bema^cnî-yi ʿaṭiye ve ṭaʿām est ki berāy-ı miḥmān ḥāzır ve müheyyā mîdārend ve bi-ʿArabî ānrā nūzl gūyend bi-zamm-i nūn ve sikūn-i zā'-i mu^cceme.* Bağış ya da sadaka olarak misafir için hazırlanan yemek, Arapçada buna nuzl denir.²⁴

Tuşi: *Nām-ı püser-i evvel-i Çengşz Ḥan est ki baʿzî müverriḥîn ez ū Cuci taʿbîr künend.* Cengiz Han'ın birinci oğlunun adıdır. Bazı tarihçiler ona Cuci derler.

tutmaç: *Āşî est ki bā sumāk pezend.* Sumakla pişirilen bir yemek.

Türk: *Bi-zammü't-tā', ism-i püser-i evvel-i Yāfeṭ bin Nūḥ ʿaleyhi's-selām est ve nām-ı ḥan-ı evvel-i ḥavānîn-i Türkistan hem Türk bûde est.* Yâfis bin Nuh aleyisselâmın birinci oğlu, Türkistan'ın hanlarının birincisinin adı da Türk idi.

Türkan H'atun: *Nām-ı māder-i Sulṭān Muḥammed Ḥ'ārezmşāh est.* Sultan Muhammed Harezmsah'ın annesinin adı.

Türkistan: *Memleketî est vāqı'a der ṭaraf-ı şimālî-yi Taşkend der semt-i memālik-i Rusiye.* Taşkent'in kuzeyinde Rusya bölgeleri yönünde bulunan bir memleket.

Bâb-ül-Cîm

Cācerm: *Bi-feth-i cîm-i ṭānî ve sūkūn-i rā'-i mühmele vilāyetî est de Ḥorasān.* İkinci <c>'nin fetha ile ve ra harfinin sūkūn ile okumakla, Horasan'da bir vilâyetin adı.

carçı: *Ya^cnî muḥbir ve mu^clin ve eşḥāşî ki ḥaber-i cülūs-i ve rüküb-i selāṭîn rā bi-merdüm mîresānend.* Yani haber verici ve ilân edici ve sultanların tahta geçişini haber veren kişi, tellal.

Carka Lengüm: *İsm-i püser-i Kaydu Ḥan est.* Kaydu Han'ın oğlunun adı.

cebbe: *Bi-ma^cnî-yi cevşen ve esliḥa-i ḥarbiyye est.* Cebbe-ḥāne ya^cnî enbār-ı esliḥa ve maḥzen-i edevāt-ı ḥarb. Zırh ve silâh anlamına gelir, cebe-hâne de silâh ve savaş için gerekli malzemenin anbarı demek.

Celāyir: *Nām-ı ḳabîle'îst ez ḳabāyil-i Türk.* Türk kabilelerinden bir kabilenin adı.

Cend: *Bi-feth-i cîm ve sūkūn-i nūn ve dāl-i mühmele şehri est der māverā'ü'n-nehr.* Cîm'in fetha ile, nūn'un da harekesiz okunmasıyla, Maveraünnehr'de bir şehir.

²⁴ Doerfer, bu sözü tuzğu olarak da açıklanıyor (1963: 900).

cerge: *Aşleş çirge est, kem kem bi-takfif ve tahrif cerge güfte mişved.* Aslı çirge'dir, uzun sürede değişerek *cerge* olmuştur.

cerîde: *Ya'nî muhaffef ve sebük-bâr.* Yükü hafifletilmiş demek.

cevanğar: *İbâret ez meysere ve dest-i çep-i leşker ve ordu est.* Ordunun sol tarafı demek.

Ceyhûn: *Nâm-ı nehr-i mu'azzam ve ma'rûfî est ki hadd-i fâşil-i Türkistân ve İrân est.* Türkistan ve İran'ı birbirinden ayıran büyük ve ünlü bir nehirdir.

Cîruft: *Bi-kesr-i cîm ve zamm-i râ'-i mühmele belde'îst ez bilâd-i Kirmân.* Esreli cîm ve zammeli râ ile (Cîruft) Kirman beldelerinden biridir.

Cuci: *Nâm-ı püser-i Çengiz Han est ve Tuşi hem ta'bir mişved ve ma'nî-yi Cuci 'nâgâh bi-vücûd âmede' bâşed.* Çün der *'arz-ı râh nâgâh ez mâder mütevellid şüd.* Bidân *sebeb ü râ Cuci nâm nihâdend.* Cengiz Han'ın oğlunun adı, Tuşi de denir. Cuci sözü de 'aniden, beklenmedik şekilde ortaya çıkan' demektir. Çünkü annesi yoldayken aniden doğmuş ve o yüzden ona Cuci demişler.

Cumkaragül: *Nâm-ı yekî ez püserân-ı Hülagu Han est.* Hülagü Han'ın oğullarından birinin adı.

Cuveyn: *Bi-zamm-i evvel ve fetî-i tînî nâm-ı karye ve nâhiyetî est ez tevâbi'-i Horâsân.* Horasan'a bağlı bir nahiye ve kasabanın adı.

Çağatay: *Nâm-ı püser-i düvvüm-i Çengiz Han est ki bi-hüküm-i Çengiz hükümet-i Tûrân-zemîn râ dâşt ve Tûrân-zemîn 'ibâret'est ez mâbeyn-i Karâkorum ve İrân.* Cengiz Han'ın ikinci oğlu; o Cengiz Han'ın buyruğuyla Turan yurdunun hükümdarı olmuştu. Turan yurdu da aslında Karakorum ile İran arasındaki bölgeden ibarettir.

çandavul: *Cema'atî râ gūyend ki ez 'akab-ı leşker bi-cehet-i muhâfazat mîâyend.* Ordunun arka tarafını koruyan bir topluluk.

çatlağuç: *Mîve-i dirâht-ı sakız râ gūyend.* Sakız ağacının meyvesine derler.

Çengîz Han: *Der zebân-ı Tûrî bi-ma'nî-yi şâh-ı şâhân est.* Çünânki *der in ebyât şarîhan beyân fermâyed: Nihâdîm nâm-ı tü Çengîz Han Ez in pes tü hod râ Temuçin mehvân.* *Ez an rû ki ma'nî-yi Çengîz Han Buved şâh-ı şâhân-ı Tûrî-zebân.* "Tûrî" dilinde 'padişahlar padişahı' anlamına gelir. Aşağıdaki dizelerde bu anlam açıkça beyan

edilir: “Sana Cengiz Han adını verdik. Bundan sonra sen kendine Temuçin deme. Çünkü Cengiz Han sözü Tûrî dilinde padişahların padişahı demektir”.

Çer Olum: *Nām-ı cū’î est der Türkistân ki Kaydu Han, cedd-i şeşüm-i Çengiz Han ez rûdhâne bîrûn âverde est.* Cengiz Han’ın altıncı ceddinin nehirden çektiği akarsuyun adı.

çerik: *Koşun ve asker-i nâ-muntazam ve ğayr-ı müretteb rā gūyend.* Düzensiz ve tertipsiz ordu ve askerler [topluluğuna] derler.

Çiçekan Bégi: *Nām-ı zevce-i Çengiz Han est ez kabîle-i Oyrat.* Cengiz Han’ın Oyrat kabilesinden olan zevcesinin adı.

çirge/çirga: *Bi-ma’cî-nî-yi şaf ve kaţar est ve şikâr-ı çirge cîbâret ez ân est ki vuḥuş ve ḥayvânât-ı muhtelifê rā ez cāhâ-yı dūr şaf keşîde bi-yek maḥall-i ma’lûm mîrânend ve der ân maḥal ânâ rā ihâta nümûde meşğûl-i şikâr mîşevend.* Sıralanmışlık, katarlanmışlık anlamına gelir. Çirge avı vahşi ve vahşi olmayan hayvanları uzak yerlerden toparlayıp katarlayarak belli bir mekâna sürmek ve orada çevreleri kuşatılarak avlanmalarına denir.

Çoḥay: *Nām-ı yekî ez püserân-ı Çengiz Han est.* Cengiz Han’ın oğullarından birinin adı.

çök: *Bâ cîm-i Fârsî bi-ma’cî-nî-yi zânû zeden ve ta’zîm kerden est.* Diz çökmek ve saygı göstermek anlamına geliyor.²⁵

Bâb-ül-Hâ-ül-Mühmele

ḥaşr: *Cemâ’atî rā gūyend ki der dihât bi-cihet-i kenden-i nehrî, yâ besten-i seddî hemeĝî rā cem’ mînümâyend.* Köyde bir nehir kazıp açmak ya da bir bent kurmak için herkesin bir araya getirildiği topluluğa denir.

Bâb-ül-Hâ-ül-Mu’ceme

Ḥâf: *Nām-ı nâhiyetî est ez iklîm-i çihârum mensûb bi-Ḥorâsân.* Horasan’a bağlı dördüncü iklimin bir nahiyesinin adı.

Ḥalac: *Nām-ı tâyfe’îst ez Etrāk.* Türklerden bir taifenin adı.

²⁵ Metinde Türkçe çök ve Farsça zeden’den oluşan bu birleşik fiil çök zeden şeklinde kullanılıyor ve birebir anlamı ‘dizi yere vurmaktır’.

Ḥan Balıĝ: *Nām-ı kadîm-i ŧehr-i Pekin est ki Paçin hem ğufte mîŧeved.* Pekin ŧehrinin eski adı, ona Paçin de denir.

Ḥar-seng: *Seng-i büzürg ve nā-hemvār rā ğüyend ki der miyān-ı rāh māni^c ez ^cubūr-ı merdüm bāŧed.* Yol üzerinde bulunan ve insanların geçiŧini engelleyen düzgün olmayan büyük bir kaya.²⁶

Ḥıtā: *İsm-i ŧehrî^tst ez memālik-i Çin.* Çin memleketlerinden bir ŧehrın adı.

Ḥîk: *Ma^crûf est yek ḥîk ŧerāb ^cibāret ez pencāh men ŧerāb est.* Bir ḥîk ŧarap elli batman ŧaraba denk olarak bilinir.²⁷

Ḥîvaĝ: *Bi-kesr-i ḥā^c-ul-mu^cceme, ŧehrî^tst der Ḥ^vārezm ki dār-ül-mülk-i ān eyālet est.* Ḥı harfi kesre ile okunursa, Harezmi'de bir ŧehir ve o eyaletin baŧkentidir.

Ḥocend: *Bi-zamm-i evvel ve fetḥ-i tātî ve sükün-i nūn kaŧaba^tst der māverā^u'n-nehr ez iklîm-i pencüm.* Birinci harfi zammeli, ikinci harfi fetḥalı, nūn harfi de harkesiz olan [bu söz] Maveraünnehr'in beŧinci ikliminden bir kasabanın adı.

Ḥoten: *Nām-ı ŧehrî^tst der Türkistān.* Türkistan'da bir ŧehrın adı.

Ḥ^vāce: *Ya^cnî kedḥüdā ve büzürg ve ŧāḥib-i devlet ve nām-ı püser-i Güyük Ḥan ibn-i Oktay Kaan est.* Yani kethüda, büyük ve devlet sahibi ve Oktay Kaan'ın oĝlu olan Güyük Han'ın oĝlunun adı.

Ḥ^vārezm: *Memleket-i mu^cteberî^tst mābeyn-i Cürçān ve Deŧt-i Kıpçak ve Baḥr-i Hazer ve Buḥārā ve dār-ül-mülk-i āncā kadîmen Ürgenc-i Köhne ve ba^cdhā Ḥîvaĝ bûde est ve ez ŧehrhā-yı mu^ctebereŧ Hezār Esb ve Gürgānc est.* Cürçan, Deŧt-i Kıpçak, Baḥr-i Hazer ve Buhara arasında muteber bir memleket ve oranın baŧkenti eskiden Köhne Ürgenc imiŧ, daha sonra da Hîvak olmuŧ. Hezār Esb ve Gürganc [Harezmi'nin] muteber ŧehirleridirler.

Bâbü'd-Dâl-ül-Mühmele

Dabül: *Ber vezn-i ŧabūr, nām-ı mevzi^cî est der Sind.* Sabûr vezninde Sind'de bir yerin adı.

²⁶ Ḥar 'eŧek' demektir, mecazî olarak büyük anlamına gelir.

²⁷ Ḥîk Farsçada 'tulum' demek.

Dakūk: *Nām-ı şehri est mabeyn-i Bağdād ve Erbil.* Bağdat ve Erbil arasında bulunan bir şehrin adı.

Debbūsîyye: *Kaşaba'ıst der şa'îd-i Semerkand.* Semerkand'ın topraklarında bir kasaba.

Dervâze-i Fîrûzâbâd: *İsm-i yekî ez dervâzehâ-yı şehri Herât est.* Herat şehrinin giriş kapılarından birinin adı.

Deylem ve Deylemân: *Bâ evvel-i meksûr ve yâ'-i mechûl ve lâm-ı mazmûm, nâm-ı şehri' st ez vilâyet-i Gilân.* Lâm harfi zammeli okunursa Gilân vilâyetinde bir şehrin adı.²⁸

Bâbü'r-Râ-ül-Mühmele

Râdkân: *Nâm-ı şehri est der Tûs ki marğzâr ve çemen-i hûbî dâred.* Tûs'ta çayır çimenli kırsal bölgesiyle ünlü bir şehrin adı.

Rekay: *Nâm-ı yekî ez birâderân-ı Çengiz Han est.* Cengiz Han'ın kardeşlerinden birinin adı.

Rukınse: *Nâm-ı zevce-i Hülagu püser-i Maskan bin Çağatay est.* Maskan bin Çağatay'ın oğlu Hülagu'nun zevcesinin adı.

Rüknî Zer: *Rüknî mensûb bi-Rüknü'd-dîn est ki zer-i hâliş rā rāyic kerd.* Rüknî, halis altını yaygınlaştıran Rükneddin ile bağlantılıdır.

Bâbü'z-Zâ-ül-Mu'ceme

Zâve: *Ber vezni Sâve, nâm-ı şehri est der Horāsân ki hâlâ bi-Hayderiyye meşhûr est.* Sâve vezninde, Horasan'da şimdi Haydariye olarak bilinen bir şehrin adı.

Zernük: *Kaşaba'ıst der kurb-ı Buḥārâ.* Buhara'nın yakınında bir kasaba.

Züzen: *İsm-i vilâyet-i ma'rûfi est ez Horāsân.* Horasan'ın çok bilinen bir vilâyetinin adı.

²⁸ Metinde lâm'ın zammıyla *Deylum* okunması gerektiği ve ikisinin de bir yer adı olduğu yazılı. Halbuki *Deylem* bugün İran'ın kuzeyinde Buşehr vilâyetinin bir kazası, *Deylemân* ise Lâhîcân'ın bir köyünün adıdır.

Bâbü's-Sîn-ül-Mühmele

Sabaçmut/ Sebçemüt (?): *Nām-ı kabîle'îst ez Etrāk münteseb bi-Bağarçin püser-i Kaydu Han.* Kaydu Han'ın oğlu Bağarçin'in mensup olduğu Türklerin bir kabilesinin adı.

Sebkü: *Nām-ı yekî ez birāderān-ı Mengü Kaan est.* Mengü Kaan'ın kardeşlerinden birinin adı.

Sebuk Tigin: *Lağab-i Sultān Maḥmūd Ġaznevî est ve ma^cnî-yi ān mübārek-ka dem est. Zîrā der lisān-ı Moğolî sebük bi-ma^cnî-yi ka dem ve tigin bi-ma^cnî-yi meymūn ve mübārek est.* Gazneli Sultan Mahmud'un lakabı ve [bu birleşik ad] 'adımı mübarek' anlamına gelir. Zira Moğol dilinde *sebük* 'kadem, adım', *tigin* de 'mübarek' demektir.²⁹

Sedusan: *Nām-ı şehri'st der Sind.* Sind'de bir şehrin adı.

Selengay: *Nām-ı nahiyetî est de memālik-i Hıtay.* Hıtay memleketlerinde bir nahiyenin adı.

Sengun (?): *Nām-ı püser-i Avung Han.* Avung Han'ın oğlunun adı.

Sentan: *Nām-ı yekî ez püserān-ı Cuci Han est.* Cuci Han'ın oğullarının birinin adı.

Serîr: *Nām-ı vilāyetî est ki ğār-ı Keyḥüsrev der āncā est.* Keyhüsrev'in mağarasının bulunduğu vilâyetin adı.

Serpul: *Nām-ı kaşaba'îst der nezdîkî-yi Semerkand.* Semerkand'ın yakınında bir kasabanın adı.³⁰

ser-şîr: *Bi-ma^cnî-yi yarlıĝ ve fermān imtiyāz-ı maḥşūşî est.* 'Yarlıĝ ve ferman özel bir imtiyazdır' anlamına geliyor.³¹

Seyḥūn: *Nehr-i ma^crūfî est der Māverā'ü'n-nehr.* Maveraünnehr'de meşhur bir nehir.

Sıkınak: *Kaşaba'îst ber kenār-ı Ceyḥūn.* Ceyhun'un kıyısında bir kasabanın adı.

²⁹ Eski Türkçede *sepük* 'donanımlı, mücehhez', *tigin* de hem bir unvan hem de 'şehzade' anlamına gelir.

³⁰ Farsçada 'köprü başı' anlamına gelen *ser-i Pul*'un kısalmış şekli olabilir. Farsçada 'işin başında, sorumlu' anlamına gelen *ser-i kār* da *serkār* olmuştur.

³¹ *Ser-şîr* < *ser-i şîr* Farsçada 'kaymak' anlamına geliyor.

Sorķutni Bégi: *Nām-ı zevce-i Toli Han est ki vālide-i Mrngü Kaan bāşed ve der ba^czî nüsaĥ-ı kadîme Sorķuktani Bégi nüvişte'end.* Toli Han'ın zevcesinin ve Mengü Kaan'ın annesinin adı. Bazı eski yazma nüshalarında *Sorķuktai Bégi* yazmışlar.

sovġat: *Bi-ma^cnî-yi ^caĥiyye ve hediye ve tuĥfe ve arnaġan.* Baġış, hediye, armaġan anlamına gelir.

soyurġal: *İn^cām ve iĥsān ve baĥşış-i dā'imî rā gūyend.* Daimî ödül ve baġış için kullanılır.

Sudak: *Belde'îst der Deşt-i Kıpçak vāķı^ca der sāĥil-i deryā ki bi-Ĥalîc-i Kuşantaniyye muttaşıl est.* Deşt-i Kıpçak'da İstanbul Halici'ne bitişik olan denizin sahilinde bir beldedir.

suluk: *çantay rā gūyend ki bi-luġat-ı Tāzî ^caybe est.* Çanta için kullanılır ve ona Arapçada ^caybe (heybe) denir.

Tartak: *Nam-ı püser-i Batu bin Cuci Han est.* Batu bin Cuci Han'ın oġlunun adı.

Tintay Oġul: *Nām-ı birāder-i küçikter-i Mengü Kaan.* Mengü Kaan'ın küçük kardeşinin adı.

Tintay: *Nām-ı yekî ez serdārān-ı mu^cteber-i Çengiz Han est.* Cengizhan'ın güvendiġi komutanlardan birinin adı.

Toyurġamış: *Bi-ma^cnî-yi in^cām ve iĥsān ve ^caĥîfet est.* İhsan, baġış ve merhamet anlamına gelir.

Bâbü'ş-Şîn-ül-Mu^cceme

Şādyāĥ: *Muĥaffef-i şādî kâĥ est. Şāpūr bin Erdeşîr şehr-i Şādyāĥ rā ez peder bi-ĥ^vāst ve ū muzāyıkā kerd. Ba^cd ez peder bi-ĥarābî-yi ān emr fermūd ve pes ez ĥarāb kerd der ān nokĥta şehr-i büzürgî binā nihād ve ān rā Nişābūr nāmîd ya^cnî şehr-i Şāpūr ve ne bi-ma^cnî-yi şehr est. ['Sevinç ve eğlence sarayı' anlamına gelen] şādî kâĥ'ın kısalmış şeklidir. Erdişîr'in oġlu Şāpūr bu şehri babasından istemiş. O da vermemiş. Babasından sonra o şehrin tahrip edilmesini emretmiş. O şehri yıktıktan sonra onun yerinde büyük bir şehir bina etmiş ve ona Nişabûr demiş yani Şapur'un şehri. Buradaki ne/nî 'şehir' demek.³²*

³² Şehrin adı aslında Nişâpûr'dur. Nişâ, Hintçede 'gece' demek, pûr da bu dilde 'şehir' anlamına geliyor.

Şāhruhiyye: *‘ibāret ez şeh-r-i Fenāket est.* Fenâket şehrinin diğer adı.

Şāpūrḥāst: *Nām-ı şeh-rî est mābeyn-i Bağdād ve Mülk-i Dey.* Der *eyyām-ı kadîm şeh-rî büzürg bûde est meşhûr ve ma‘rûf ve zıkr-i ān der tevārîḥ meşṭûr.* Eknûn *ez ān şeh-r cüz ism-i bîresm çîzî bâkî nemānde est.* Bağdat ve Mülk-i Dey arasında bulunan bir şehrin adı. Eski zamanlarda büyük ve meşhur bir şehir imiş. Tarihlerde kayda geçmiştir. Şimdi ise o şehirden resimsiz bir isimden başka bir şey kalmamış.

şāristān: *Ya‘nî şeh-r ve şehristan est.* Şehir ve büyük şehir demektir.³³

Şehristān: *Nām-ı şeh-rî est der miyān-ı Nişābūr ve Ḥ‘ārezm.* Nişabûr ve Harezmi arasında bir şehrin adı.

şeker-deh/dih: *Ya‘nî merd-i çābuk ve celed ve ān ki der kārḥā müheyyā ve āmade başed.* Eli çabuk, becerikli ve her iş için hazırlıklı kişi demek.

Şiramun: *Nām-ı püser-i Kucu bin Oḡtay Ḳaan est.* Kucu bin Oktay Kaan’ın oğlunun adıdır.

şugûn: *Bi-ma‘nî-yi meymenet ve fāl-i ḡayr ve ‘amel-i nîkû est.* Uğur, meymenet ve hayırlı iş anlamına gelir.³⁴

Bâbü’s-Şād-ül-Mühmele

Şayın Ḥan: *‘İbāret ez Batu bin Cuci Ḥan bin Çengiz Ḥan.* Cuci Han bin Cengiz Han’ın oğlu Batu için kullanılan sözdür.

Bâbü’t-Ṭâ-ül-Mühmele

Ṭālḳān: *Şehrîst mābeyn-i Belḡ ve Mervü’r-rûd der Māverā’ü’n-nehr vāḳı‘a ber mevzi‘-i mürtefi‘ mevsûm bi-Nuḳra Kûh.* Maveraünnehr’de Belh ve Mervü’r-rûd arasında Nuḳra Kûh [anlamı Gümüş Dağı] denen yüksek bir mevkide bulunan bir şehirdir.

Ṭaraz: *Şehrî est der Türkistān.* Türkistan’da bir şehir.

Ṭayimḡu: *Nām-ı şeh-rî est der iḳlîm-i Ḥıta.* Hıta[y] ikliminde bir şehrin adı.

³³ *şehristān > şāristān.*

³⁴ Farsça bir sözdür ve شگون şeklinde yazılır.

toy: *Bima^cnî-yi ^cayş ü sürür ü velîme ve mihmânî est.* Düğün, eğlence ve ziyafet anlamına gelir.

Bâb-ül-Ğayn-ül-Mu^cceme

Ğaymıŝ H^vatun: *Nâm-ı zevce-i Güyük Han bin Oktay Kaan est ki mâder-i Nağud H^vâce b^cşed.* Güyük Han bin Oktay Kaan'ın zevcesi; o da Nağud H^vâce'nin annesidir.

Ğuz Balıg: *Şehrî est der Türkistân ki ânra Balasğun güyend.* Türkistan'da Balasagun denen bir şehir.

Ğarcistân: *Nâm-ı vilâyetî est muttaşıl bi-vilâyet-i Ğür.* Ğür vilâyetine bitişik olan bir vilâyetin adı.

Ğuzz: *Bi-zamm-i ğayn-ı mu^cceme ve teşdîd-i za'-i mu^cceme tâ'ife'îst ez Türk.* Gaynın zammeli ve [sondaki] zâ harfinin şeddeli okunmasıyla, bir Türk taifesi.

Ğazne ve Ğazneyn: *Nâm-ı vilâyet-i meşhûr est der Zâbülistân.* Zâbülistân'da Sultan Mahmut Gaznevî'nin ve başkalarının başkenti olan ünlü şehrin adı.

Ğür: *Nâm-ı vilâyetî est miyân-ı Ğorâsân nezdîk bi-Ğazneyn ve mensûb bi-Ğür râ Ğürî güyend ve Ğürîyân cem^c-i ehâlî-yi âncâ est ve sengî râ hem ki bi-seng-i yarakân ma^crûf est Ğür güyend.* Horasan ve Garcistan'ın arasında olup Gazneyn'e de yakın olan bir vilâyetin adı. Ğür ile münasebeti olana Ğürî, bu vilâyetin ahalisine de Ğürîyân derler. Seng-i yarakân (sarılık taşı) olarak bilinen taşta da ğür denir.³⁵

Bâb-ül-Fâ

Fenâket: *Bi-feth-i fâ ve nûn ve tâ'-i fevkânîyye, şehrîst der Maverâ'ü'n-nehr ez iklîm-i pencüm ve mu^carrab-ı ân Benâket est.* Çün Şâhruğ bin Timur der ân taşarruf ve ta^cmîrî kerd, Şâhruğîyye nîz güyend. Maverâünnehr'de beşinci iklimden bir şehirdir. Bu şehrin Arapça adı Benâket'tir. Timur'un oğlu Şahruh bu şehirde tamir ve düzenlemeler yaptığı için ona Şâhruğîyye de denir.

Fergâne: *Şehrîst der Türkistân ez bilâd-ı meşhûr-ı Maverâ'ü'n-ner, taraf-ı şarkî-y-eş Kâşğar, ğarbî-y-eş Semerkand, cenübî-y-eş kühîstân-ı Bedehşân, şimâlî-y-eş Almalığ ve Yengi ki ânra Utrâr/Otrâr güyend.* Maverâünnehr'in meşhur beldelerinden olan

³⁵ Afganistan'da Ğur şehri piyâle-i Ğür adlı çay kâsesi ile ünlüdür. İran'da da ilk defa bu şehirden gelen çaydanlığa ğürî denir. Eskiden غوری şeklinde yazılan bu söz bugün Farsçada قوری olmuştur. İran'da ilk defa Buhara'dan gelen sobaya da buğârî derler.

Türkistan'da bir şehir, doğusunda Kaşgar, batısında Semerkand, güneyinde Bedaşşan dağları, kuzeyinde de Almalığ ve Yengi var. Yengi'ye Taraz da denir.

Bâb-ül-Ḳâf

ḳaan: *Bi-ma^cnî-yi ḥaḳan ve pâdişâh-ı ulû'l-emr est.* Hakan ve buyruk sahibi padişah anlamına gelir.

Ḳadaḳ Noyın: *Nâm-ı yekî ez ser-kerdegân-ı mu^cteber-i Güyük Ḥan est ki ḥall ü ^caḳd-ı umûr bi-dest-i ū bûd.* Güyük Han'ın güvendiği komutanlardan birinin adı. Güyük Han'ın memleketinin sorunlarını o çözümlüyordu.

Ḳadaḳaç: *Nâm-ı mâder-i Şiramun bin Kücü bin Oktay Ḳaan bin Çengiz Ḥan est.* Şiramun bin Kücü bin Okaty Kaan bin Cengiz Han'ın annesinin adı.

Ḳadḡan: *Nâm-ı yekî ez püserân-ı Oktay Ḳaan est.* Oktay Kaan'ın oğullarından birinin adı.

ḳam: *Bi-ma^cnî-yi fîlsûf³⁶ve ḥakîm ve dânişmend est ve ḳâmân cem^c-i ḳâm est ya^cnî dânenidigân-ı ^cilm-i nücûm ve kehânet.* Filozof ve bilgin anlamına gelir ve bu sözün çokluğu ḳâmân'dır ve nücûm ilmini ve kehâneti bilenler demektir.

ḳanklı: *Nâm-ı ḳabile'îst ez Etrāk ki mesken-i ânḥâ der ḥudûd-ı Balasaḳun bûde.* Oturdıkları yer Balasagun civarında olan Türklerin bir kabilesinin adı.

Ḳara Hülagü: *Nâm-ı püser-i Maskan bin Çaçatay est ki gâhî ez ū Ḳaraḡul ve gâhî Ḳara ta^cbîr mîşevend.* Maskan bin Çaçatay'ın oğlunun adı. Bazen ona Ḳaraḡul, bazen de Ḳara diyorlar.

Ḳaraḡul: *Nâm-ı püser-i Maskan bin Çaçatay est ki gâhî ez ū Ḳara Hülagu ta^cbîr mînümâyend.* Maskan bin Çaçatay'ın oğlunun adı, o bazen Ḳara Hülagü olarak da anılıyor.

ḳaraḳçı: *Bi-ma^cnî-yi muḥâfîz ve pâsbân ve ḳaravul est.* Koruyucu ve bekçi anlamına gelir.

Ḳarakırım: *Nâm-ı vilâyetî est der Türkistân.* Türkistan'da bir vilâyetin adı.

Ḳaraköl: *Memleketî est der Türkistân der ḫaraf-ı Buḫârâ.* Türkistan'da, Buhara tarafında bir memleket.

³⁶ Farsçada kullanılan şekli.

Karataş: *Nām-ı mevzi^cî est der nāhiyet-i Tenküt.* Tenküt nahiyesinde bir yerin adı.

Karlıg ve Karlık: *Ṭāfe^îst ez ṭavāyif-i Etrāk ki hük-m-rānhā-yi Hîvak bidān mensūbend.* Hîvak hükümdarlarının mensup olduğu Türk taifelerinden biri.

Karlıg: *Nām-ı ṭāyfe^îst ez Etrāk ki sūknā-yi ānhā der hudūd-ı Balasakun būde est.* İskān ettikleri yer Balasgun civarında olan Türklerin bir taifesinin adı.

Karlıgān: *Cem^c-i Karlıg est ki ^cibāret ez ṭāyfe-i mezkūre bāşed.* Yukarıda anlatılan Karlıg'ın çoğuludur.

karşı: *Ya^{nî} sarāy-ı hümayūn ve karşı-yı sūrî nām-ı sarāy-ı maḥşūş est ki müselmānān/müslümānān berāyî selāṭîn-i Moğol bi-rağm-i Hıtaⁱyān ānrā efrāşte ve münakkaş kerde būdend.* Yani uğurlu padişah sarayı ve karşı-yı sūrî de Müslümanların, Hıtaylılara rağmen Moğol sultanları için dikip süsledikleri özel saraydır.

Kayaş: *Nām-ı şehir ve nāhiyetî est der Türkistān.* Türkistan'da bir şehir ve nahiyenin adı.

Kaydu Han: *Nām-ı cedd-i şeşüm-i Çengiz Han est.* Cengiz Han'ın altıncı ceddinin adı.

kımız: *Gele ve ilhı rā gūyend ve nev^cî ez envā^c-ı şerāb ki ez şîr-i mādiyān tertîb dehend.* Hayvan sürüsü ve yılık demek; kısırak sütünden yapılan bir çeşit şarap.

Kırkız: *Nām-ı kal^aîst der Türkiatan.* Türkistan'da bir kalenin adı.

Kıyat: *Nām-ı kabîle^îst ez kabāyil-i Moğol ki ābā' ve ecdād-ı Çengiz Han bi-în kabîle mensūbend.* Cengiz Han'ın ecdadının mensup olduğu Moğol kabilelerinden bir kabilenin adı.

Konçurat: *Kabîle-i mu^cteberîst ez kabāyil-i Moğol.* Moğolların çok bilinen bir kabilesi.

kopak: *Nām-ı maḥall-i ordu ve ikāmet-i kadîm-i Güyük Han bin Oktay Kaan est.* Güyük Han bin Oktay Kaan'ın eskiden çadır kurup ikamet ettiği yer.

koþçur: *Ya^cnî mürâ^ci-yi çihâr-pâyân ez kabîl-i esb ve ester ve şütür ve gāv ve gūsfend.* At ve katır ve deve ve sığır ve koyun gibi hayvanlara bakan demek.³⁷

korçı: *Bi-ma^cnî-yi cebe-dâr ve silâh-dâr est.* Cephane ve silah sorumlusu anlamına gelir.

koruğ: *Bi-ma^cnî-yi halvet ve maḥallî rā ez düḥûl ve ḥurûc-ı ʿumûmî memnû^c dāšten.* Halvet demek, hem de bir yerin giriş çıkışını umûma yasaklama anlamına geliyor.

Ꞑubila Ꞑaan: *İsm-i birāder-i Mengü Ꞑaan est ki püser-i çihārum-ı Toli Ḥan bin Çengîz Ḥan bâşed.* Toli Han bin Cengiz Han'ın dördüncü oğlu olan Mengü Kaan'ın kardeşinin adı.

Ꞑulavuz ve Ꞑulağuz: *Bi-ma^cnî-yi reh-ber ve rāh-nümā est.* Rehber ve yol gösteren anlamına gelir.

Ꞑupan: Türkistan'ın bir vilâyetinin adı. Cengizhan, memleketleri çocukları ve kardeşler arasında taksim ederken bu bölgeyi kendi veliahtı Oktay Kaan'a ayırdı.

Ꞑupcur: At, katır, deve ve koyun gibi hayvanlara bakan kişi.

Ꞑuriltay: *Ya^cnî cem^ciyet ve ictimā^c der meclisî bi-cihet-i müşāvere ve maşlahat-endîşi der kārî.* Bir konuda ya da bir iş için fikir alışverişi yapılması için bir mecliste toplanan topluluk anlamına gelir.

Ꞑutğay: *Nām-ı mevzi^c est miyān-ı ꞐaraꞐorum ve Biş Balığ.* Karakorum ve Bişbalık adında bir yerin adı.

Ꞑutliğ: *Bi-zamm-i kâf bi-ma^cnî-yi meymûn ve mübārek ve muḥbil ve nîk-baht rā gūyend ve Ꞑutluğ Ḥan ez cümle-i elkāb-ı Türkistān est.* Mübarek, meymenetli ve mutlu anlamlarına gelir ve Ꞑutliğ ḥan Türkistan'da yaygın olan lakaplardandır.

Bâb-ül-Kef

genkâc: *Bi-kesr-i evvel ve sükûn-ı tânî ve kâf-i Fârsî bi-ma^cnî-yi meşveret bâşed.* *Ya^cnî bi-cihet-i encām-ı kārî ve mühimmî şalaḥ-endîşî nümāyend ve bi-fetḥ-i evvel hem*

³⁷ *Ferheng-i Fârsî*'de koþçur Türkçe çevirisiyle şöyle açıklıyor: Moğolca '1. Vergi, haraç; 2. Hayvanlara bağlanan vergi (ilhanlılar) (2633). *Moğolca-Türkçe Sözlük*'te de ğupçığur 'vergi, haraç, baç' demek (Lessing, 2003/I: 579).

āmede ve şahîh est. Meşveret demek, yani önemli bir işle ilgili danışma; **gānkāc** şeklide de kullanılır.³⁸

Germîne: *Şehrî est der nāhiyet-i Buḥārā.* Buhara bölgesinde bir şehir.

gev: *Bi-feth-i kāf-i Fārsî zemîn-i pest ve muḡāk rā gūyend.* Birinci harfin fetha ile okunmasıyla çökük ve çukur yere denir.

Gür Han: *bi-ma^cnî-yi ḡān-ı ḡānān est.* Hanlar hanı anlamına gelir.

Güyük Han: *Nām-ı püser-i Oktay Kaan est ki ba^cd ez peder saltanat ber ū muḡarrer şūd.* Oktay Kaan'ın oğlunun adı; Kaan'ın ölümünden sonra saltanat ona geçti.

Kāşgar: *Şehrî^t ez Türkistān mensüb biḡūbān ve melîḡ-şüretān.* Türkistan'da güzelleri ve güzel yüzlüleri ile ünlü bir şehir.³⁹

Kebüdcāme: *Bi- sükün-ı dāl-ı mühmele ism-i tāyfe^t est ki der ḡavālî-yi Astarābād ve Gürgān tā nezdîk-i Ḥ^vārezm sükna dāştend.* Astarabad ve Gürgān havalisinden Harezmi'ye kadar uzanan bir alanda yaşamış olan bir halkın adı.

Kelār: *Mevzi^c est der nezdîkî-yi Kıpçak.* Kıpçak yakınında bir yerin adı.

Kelken: *Nām-ı yekî ez püserān-ı Çengiz Ḥan est.* Cengiz Han'ın oğullarından birinin adı.

Kelrān (?): *Nām-ı mevzi^c est der yurt-ı aşlî ve maḡall-i taḡtgāh-ı Çengiz Ḥan bûde est.* Cengiz Han'ın esas yurdunun ve sarayının bulunduğu yerde bir mevki adı.⁴⁰

Keş: *Bi-feth-i evvel ve sükün-i tātî nām-ı şehrî^t der māverā^u'n-nehr, nezdîk-i Naḡşeb.* Maveraiünnehr'de Naḡşeb'e yakın bir şehrin adı.

kevāşîr: *bi-vezn-i tebāşîr muḡaffef-i küre-i Erdeşîr est ki taḡtgāh-ı Erdeşîr-i Bābekān bûde, eknūn Kirmān ve arāzî-yi (Enşafahāt ?) est.* Tebāşîr vezninde küre-i Erdeşîr'den kısalmadır. Erdeşîr Babekân'ın taḡtgāhı buradaymış. Hâlen Kirmān ve Enşafahāt arazisindedir.

kotval: *Ya^cnî ḡal^ca bēgi.* Kale beyi anlamına gelir.

³⁸ Eski Türkçe *keñeş*'ten türeyen bu söz Farsçada *kengāş* şeklinde de kullanılır.

³⁹ Ferheng-e Fārsî'de bu şehrin [کازغر = کاجغر = کازغر] gibi adları da var (1524).

⁴⁰ Moğolistan'da Ulan Bator'un yakınında bir nehrin adı *Keloran* ya da *Kerulen* (Moin, 1381: 1594)

Kök Saray: *Nām-ı mevzi'î est der kıurb-ı Semerkand.* Semerkand'a yakın bir yerin adı.

köl: *Ġadîr ve muşanna^c rā güyend.* Su birikintisine ve yapılmış havuza denir.

Kucu: *Nām-ı yekî ez püserân-ı Oktay Kaan est.* Oktay Kaan'ın oğullarından birinin adı.

Kutan: *Nām-ı yekî ez püserân-ı Oktay Kaan bin Çengiz Han est.* Oktay Kaan ibni Cengiz Han'ın oğullarından birinin adı.

Kuyaı: *Bi-luġat-ı Hıta'ıyân 'ibâret ez han-ı büzürg ve pâdişâh est.* Hıta(y)lıların dilinde büyük han ve büyük padişah demek.

kuyung: *Nām-ı zevce-i Gür Han ki sulţân-ı mülk-i Hıta bûd.* Haty'ın sultanı olan Gür Han'ın zevcesinin adı.

Bâb-ül-Lâm

Lâhûr: *Ez cümle-i şehrhâ-yı meşhûr-ı Sind mîbâşed.* Sind'in meşhur şehirlerinden biridir.

Lehânûr: *Hemân şehri-i Lâhûr est.* Bilinen Lâhûr'un başka bir adı.

Lehâver: *Hemân şehri-i Lâhr est.* Biline Lâhûr şehrinin başka bir adı.

Bâb-ül-Mîm

maılay: *Ya^cnî muıaddeme ve ıalı^ca-i leşker.* Ordunun ön tarafı, önkolu anlamına gelir.⁴¹

Maskan: *Nām-ı püser-i Çaġatay bin Çengiz han est.* Çaġatay bin Cengiz Han'ın oġlunun adı.

Mâverâ'ü'n-nehr: *'ibâret ez Tûrân-zemîn est, muıtevvî-yi bilâd ve bıķâ^c ve nevâhî ve ribâ^c-ı bisyâr, ammâ hulâşa-i ân mesâkin ve zübde-i ân emâkin Buġârâ ve Semerkand est.* Turan yurdunu karşılayan bir addır. [Turan] çok nahiye, bölge ve memleketleri içine alır. Fakat o yerlerin en ilgi çekicileri Buhara ve Semerkand'da özetlenir.

Meken (?): *Nām-ı şehri'st.* Bir şehrin adı.

⁴¹ Maılay, Moġocada ve Türkmencede 'alın' demek.

Melik Oğul: *Nām-ı püser-i Maskan bin Çağatay est.* Maska bin Çağatay'ın oğlunun adı.

Minzi: *İsm-i nāhiyetî est der aqşā-yı Hıtay.* Hıtay'ın ücra bir yerinde bir nahiyenin adı.

Moğol: *Aşleş Moñgul est, mütederricen bi-tahrîf ve tahfif Moğol güfte şüd. İsm-i kavm-i mu^cazzamî est der Tataristân müstemil ber kabāyil ve tavāyif-i ketîre ve der kadîm-ül-eyyām tâbi^c ve muṭ'ic-i Çin bûde'end. Ba^cdhā saltanat ve hükümet-i müstaķille peydā nümûde bi H^vârezm ve Êrân-zemîn müstevlî şüded.* Bu söz aslında moğul'dur, tedricen tahrîf ve tahfife uğrayarak Moğol olmuştur. Bunlar Tataristan'da büyük bir kavimdir ve çok sayıda kavim ve kabileleri vardır. Bu halk eskiden Çin hükümdarlarına tabi idiler ve daha sonra müstakil saltanat ve hükümdarlıkları olmuş ve Harezmi ve İran'ı istilâ etmişler.

Muka H^vâtûn: *Nām-ı yekî ez zevcât-ı Oktay Kaan est.* Oktay Kaan'ın zevcelerinden birinin adı.

Muka: *Nām-ı yekî ez birâderân-ı Mengü Kaan est.* Mengü Kaan'ın kardeşlerinden birinin adı.

Multan: *Ez vilâyet-ı Sind est Miyân-ı Qandahâr ve Lâhûr.* Kandahar ile Lahur arasında bulunan Sind vilâyetlerindedir.

Mükrân: *Bi-zamm-i evvedl, vilâyetî est ez iqlîm-i düvvüm miyân-ı Kirmân ve Sîstân.* Birinci harfin zammıyla, Kirmân ve Sîstan arasında ikinci iklimden bir vilâyet.

Bâbü'n-Nûn

Nağu ve Naķu: *Bā ğayn-i mu^cceme ve kaf-ı karaşet nām-ı püser-i Güyük Han bin Oktay Kaan est.* Güyük Han ibn-i Oktay Kaan'ın oğlunun adı.

Naķşeb: *Ber vezn-i maṭleb/maṭlab şehrî est ma^crûf der Mâverâ'ü'n-nehr, ez âncâ tā şehr-i Keş dü rûze rāh bâşed.* Maṭleb/maṭlab vezninde, Maveraünnehr'in meşhur şehri, oradan Keş şehrine iki günlük yoldur.

Namking: *Şehrî'st der memleket-i Hıtay.* Hıtay memleketinde bir şehrin adı.⁴²

⁴² Bugün Çin'de Nanking ya da Nanjing denen şehri anımsatıyor.

nāyje: *Bi-kesr-i tālīt ve feth-i zā-yi Fārsī lūle-i ibriḳ ve emtāl-i ānrā güyend.* İbriğin su akıtan borusu ve ona benzer şeyler anlamına gelir.

Nayman⁴³: *Nām-ı kabîle'îst ez Tatar ki bā ṭāyfe-yi Özbek muḥtelit şüde ve mesken-i ānhā der miyān-ı Semerkand ve Buḥārā est.* Semerkand ve Buhara arasında iskân eden ve Özbeklerle karışan bir Tatar kabilesi.

nerke: *Ya^cnî şaf ve cerge ve devr giriften ve halka sāhten est.* Sıra ve topluluğun daire şeklinde durması anlamına gelir.⁴⁴

neva: *Bi-ma^cnî-yi girevgān est ve çendîn ma^cnî-yi dîger hem dāred.* Rehin anlamına gelir, başka da birkaç anlamı var.

nev-ker: *Muḥaffef-i nev-kār est, ya^cnî şerîk ve mu^cāven der tedbîr ve işlāḥ-ı umûr.* Nev-kār'ın kısaltılmış şekli ve ortamı düzenlemek için ortak ya da yardımcı olan.⁴⁵

Novkân: *Nām-ı yekî ez şehrhā-yı Ṭūs est.* [İran'da] Ṭūs bölgesinin şehirlerinden birinin adı.⁴⁶

Nuḳra Kūh: *İsm-i mevzi'î est ki şehri-Ṭālkān der ān vāḳi^c est mābeyn-i Belḥ ve Mervü'r-rūd.* Belh ile Mervü'r-rūd arasında, Talkan şehrinin bulunduğu bölgenin adı.⁴⁷

Nūr: *Kaşaba'îst der nezdîkî-yi Buḥārā.* Buhara'ya yakın bir kasabanın adı.

nuzl/nüzl: *Bi-zamm-i nūn tedārükî'îst ḳabl ez resîden-i mihmān āmāde mîdārend.* Misafir gelmeden önce görülen hazırlık.⁴⁸

⁴³ yâ harfinin üstünde yanlılıkla bir ötre konmuş.

⁴⁴ *Ferhng-e Fārsī* bu sözün Türkçe olduğunu yazıyor ve 'bir şeyin etrafına konan halka' anlamına geldiğini bildiriyor. Diğer anlamını da Türkçe çevirisiyle şöyle açıklıyor: 'Av hayvanlarının belli bir alanın dışına çıkmaması ve padişâh ve emîlerin kolayca avlanabilmesi için bir insan kalabalığının o alanın etrafını çevirmesi. Buna *cerge* de denir'.

⁴⁵ Bu söz Moğolca kökenli olarak bilinir. Moğolca 'dost, arkadaş, yoldaş' anlamına gelen *nökür/nöxör* (Lessing, 2003/II: 927), Türkçede ve Farsçada *nöker* şeklinde 'hizmetkâr' anlamında kullanılır.

⁴⁶ Farsçada bu şehrin adı نوغان şeklinde yazılıyor ve *Nowgān* şeklinde telaffuz ediliyor. Osmanlıca telaffuzu *Nevgān* olurdu.

⁴⁷ *Nuḳra*'nın bir anlamı 'gümüş', *Nuḳra Kūh* da 'Gümüş Dağı' demek.

⁴⁸ Arapça *nüzül*'ün kökü.

Bâb-ül-Vâv

Vahş: *Nâm-ı şehri'st der Mâverâ'ü'n-nehr.* Maveraiünnehr'de bir şehirdir.

Bâb-ül-Hâ'

Herdu: *Nâm-ı yekî ez püserân-ı Cuci Han est.* Cuci Han'ın oğullarından birinin adı.

Hezâr Esb: *Ez şehrhâ-yı mu'teber-i memleket-i H'ârezm est ve Hezâr Esf nâz güfte mîşevd.* Harezmi memleketinin muteber şehirlerinden biridir. Ona Hezâr Esf de deniyor.⁴⁹

Hülagu: *Nâm-ı birâder-i Mengü Kaan est ki hükümet-i İrân-zemîn bi-û tefvîz şüd.* Kendisine İran hükümdarlığı verilen Hülagu, Mengü Kaan'ın kardeşinin adıdır.

Bâb-ül-Yâ

yalavac: *Aşleş yolavuc est. Bi-tahrîf ve tahfîf yalavac hem güfte mîşevd ve ma'nî-yi ân reh-nümâ ve reh-ber ve delîl ve mürşid ve resûl ve peygâber est.* Bu sözün aslı yolavuç'tur, tahrif edilmiş şekli de yalavaç'tır. Bu sözün anlamı da rehber, kılavuz, resul ve peygamberdir.

yâm: *Menzil-i bârgîrî mânend-i çapar-hâne.* Çapar-hane, eski posta sisteminde yük alma ve durak yeri.

yargu: *Bi-ma'nî-yi muşâdere ve mu'âhaze ve istintâk est.* Musâdere, muâhaze ve istintâk anlamına gelir.

yarguçı: *Manşibî est ki hâlâ ü râ emîr-i dîvân güyend. Ya'nî güneş-kârân râ sühan-purs u siyâset-resân.* Şimdi emîr-i dîvân denen bir makamdır. Onlar suçluları sorgular ve cezalandırırlar.

yarlıg: *Ya'nî menşûr ve fermân-ı pâdişâhân.* Padişahların fermanı ve tezkereleri demektir.

yasa ve yasağ: *İbâret ez kânûn-nâme-i müte'allika ber siyâset-i medeniyye ve nazm-ı memleketî est.* Medenî siyaset ve memleketin düzeniyle ilgili "kanun-nâme".

⁴⁹ Farsçada bu ad 'bin at' anlamına gelir.

yasamışî: *Ya^cnî hükümet ve hükümrânî ve nazm ve tertîb dâden.* Hükümet ve hükümdarlık ve düzeni temin etmek anlamına gelir.

yây: *İsti^cmâl-i hacet-ül-ma^tar râ güyend.* *Ya^cnî ^cibâret ez ^camelî est ki bi-i^cmâl-i ân bârân mîbâred.* Kullanıldığı zaman yağmur yağdırdığına inanılan hacet-ul-matar'da yararlanılması.⁵⁰

Yemme Noyan: *Nâm-ı yekî ez ser[kerde]gân) ve noyanân-ı mu^cteber-i Çengiz Han.* Cengiz Han'ın tanınmış önderlerinden ve noyanlarından birinin adı.

Yerji: *Hemân şehr-i Almalığ est ki Taraz hem güfte mîşevend.* Almalığ şehrinin bilinen başka bir adı; ona Taraz da denir.

Yeslun H^ıratun: *Nâm-ı zevce-i büzürgter-i Çağatay bin Çengiz Han.* Çağatay bin Cengiz Han'ın büyük zevcesinin adı.

Yesun Çin Bégi: *Nâm-ı mâder-i Cuci Han ve Çağatay ve Oktay Kaan ve Toli Han est.* Cuci Han, Çağatay, Oktay Kaan ve Toli Han'ın annesinin adı.

yezek: *Bi-feth-i evvel ve tânî ve sükûn-i kâf cem^c-i kalîl ve merdüm-i kemî râ gtyend ki pîşâpîş-i leşker mîrevend mânend-i karavul ve pâsbân ve cäsüs.* Ordunun önünden giden bekçi, koruyucu ve casus görevlerini yerine getiren küçük bir kalabalık.⁵¹

Yisu Buğa: *Nâm-ı püser-i Maskan bin Çağatay est ve gâhî ez ü Yisu Buğa Oğul hem ta^cbîr mîşevend.* Maskan bin Çağatay'ın oğlunun adı, bazen ona Yisu Buğa Oğul da deniyor.⁵²

Yisu: *Nâm-ı püser-i Çağatay bin Çengiz Han est ve gâhî ez ü Yisu Mengü hem ta^cbîr mîşevend.* Çağatay bin Cengiz Han'ın oğlunun adı, ona bazen Yisu Mengü de deniyor.

Yoşmut: *Nâm-ı yekî ez püserân-ı Hülagu Han est.* Hülagu Han'ın oğullarından birinin adı.

yurt: *Mağall-i ikâmet râ güyend.* İkamet edilen yer demek.⁵³

⁵⁰ Burada geçen *hacer-ül-ma^tar* 'yağmur taşı' demek.

⁵¹ Bu söz Farsçadır.

⁵² *Buğa*, Türkiye Türkçesinde *boğa* olmuştur.

⁵³ Sözlüğün sonunda yazma sahibinin mührü vardır ve *Kitâbhâne-i Ca^cfer Sultân El-ğarânî Tebriz 1365 (Hicrî Kamerî)* yazılıdır. Bu tarihte Farsçada albaylara *sultan* deniyordu. Bu, Osmanlı sultanlarıyla alay etmek

Kaynakça

- Atalay, B. (1998). *Divanü Lugat-it-Türk Tercümesi I-IV*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aydinlu, S. (1396). Negâhî be Vâjehâ-ye Torkî-ye Şâhname-ye Ferdowsî [Firdevsî'nin Şâhnamesinde Türkçe Kelimelere Bir Bakış]. *Metn-Şenâsî-ye Edeb-e Fârsî*, 12(2), 11-36.
- Azmun, Y. (2007). Burhan-ı Katı (Katı Burhan). *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 35-46.
- Azmun, Y. (2016). *Söz Kökümüz Öz Kökümüz*. Gün Neşiriyatı.
- Caferî, S. & Âlîzâde, M. (1399 H. Ş.). Tahlîl-e Sâhtârî ve Ma'ânî-ye Berhî A'clâm-e Torkî-ye Târîh-e Cihân-güşâ-ye Cuveynî [Cüveynî'nin Târîh-i Cihân-güşâ'sında Bazı Türkçe Terimlerin Yapısal ve Semantik Analizi]. *Metn-Şen'asî-ye Edeb-e Farsî*, 12(2), 113-127.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford University Press.
- Doerfer, G. (1963). *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen, unter Besonderer Berücksichtigung älterer neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen- und Timurizeit I*. Franz Steiner Verlag.
- Ercilasun, A. B. (2020). Atâ Melik Cüveynî Neler Gördü, Neler Duydu? *Türk Dili*, 822, 4-9.
- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara.
- Erşâdîfer, A. (1379). *Ferheng-e Vajgân-e Torkî der Zebân ve Edebiyât-e Fârsî* [Fars Dili ve Edebiyatında Türkçe Sözlere Sözlüğü]. Bâğ-e Endîşe.
- Ethé, H. (1351). *Târîh-e Edebiyât-e Fârsî*. Farsçaya Çev. Şafak, R. Emîr Kebîr.
- Hâtemî, A. (1373). *Şerh-e Moşkelât-e Târîh-e Cihân-güşâ-yı Cuveynî* [Cüveynî'nin Târîh-i Cihân-güşâ'sının Zorluklarının Açıklanması]. Baba.
- Houtsma, A. (1894). *Ein türkisch-arabisches Glossar*. E.J. Brill.
- Kazvînî, M. (2008). *Târîh-i Cihân-güşâ-yı Cuveynî*. Hermes.
- Koçoğlu, T. & Ahmadoughli, A. (2020). Cüveynî'nin Târîh-i Cihân-güşâ'sındaki Bazı Türkçe-Moğolca Kelimeleri Açıklayan Bir Lügatçe. *KARE*, 9, 91-132.
- Lessing, F. D. (2003). *Moğolca-Türkçe Sözlük I-II*. Çev. Karaağaç, G. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Moin, M. (1381). *Ferheng-e Fârsî*. Emîr Kebîr.

için Safevîler döneminde çıkarılan bir unvan. Buna karşılık, Osmanlılar da generale padişahın kısaltmış şekli olan Paşa demişler. Buna göre, Cafer Sultan, albay rütbeli bir subay olabilir.

Mûsevî, M., (1384). Vâjgân-e Torkî ve Moğolî-ye Târîh-e Cihân-güşâ-ye Cuveynî [Târîh-i Cihân-güşâ'da Türkçe ve Moğolca Sözcükler]. *Âyîne-ye Mirâs*, 30-31, 59-89.

Nâînî, M. S. (1380). *Vajgân-e Torkî der Zebân-e Fârsî* [Farsçada Türkçe Sözcükler]. Peyâm.

Öztürk, M. (1998). *Târîh-i Cihân-Güşâ*. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Rezâyî, M. (1398). Ertebât-e Zebânhâ-ye Torkî, Moğolî, Hâtâ der Teşhîs-e Vâjehâ-ye Dağîl-e Torkî ve Moğolî der Zebân-e Fârsî [Türk, Moğol ve Hitay Dillerinin Fars Dilindeki Türkçe ve Moğolca Sözcüklerle İlişkisi]. *Zebân-Pejûhî-ye Daneşgâh-e El-Zehrâ*, 11(36), 7-20.

Şeyh Süleyman Efendi (1298). *Lugat-i Çağatay ve Türkî-yi Osmânî*. Mîhrân.

Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I-XII (1993). II. Baskı. Türk Dil Kurumu Yayınları.

XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü (1996). 8 Cilt. II. Baskı. Türk Dil Kurumu Yayınları.